

PRIJEVODNI OBRASCI, KONCEPTUALIZACIJA I ZNAČENJE LEKSEMA HRVATSKE CRKVENOSLAVENSKE OSNOVE *SMÊR*- U NEBIBLIJSKIM TEKSTOVIMA

Vida VUKOJA, Zagreb

U ovome je članku provedena značenjska raščlamba nebiblijskih primjera leksema hrvatske crkvenoslavenske (u nastavku teksta: hcsl.) osnove *smêr*-, kao nastavak prethodno provedene značenjske raščlambe biblijskih primjera leksema iste osnove (LUČIĆ 2006-2007). Obje su raščlambe izvršene na osnovi korpusa primjera izlučenih iz korpusa pripremljenoga za izradu *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*. Osim toga, većim je dijelom u oba članka uporabljena metodologija zasnovana na izlučivanju prijevodnih obrazaca te razjašnjenja u skladu s hipotezom o *prirodnome semantičkome metajeziku*. Tako postavljena raščlamba pokazuje da je značenjska struktura nebiblijskih primjera složenija od one biblijskih primjera.

S obzirom da su raščlambom obuhvaćeni leksemi jedne osnove, nisu razmatrane pojave s onomasiološkoga područja. Pozornost je usmjerena na kakvoćni i količinski vid semasioloških promjena kako ih u svojim radovima iznosi Dirk Geerearts. Među kakvoćnim su semasiološkim promjenama prepoznata dva tipa metonimizacije te metaforizacija. U količinskome se vidu semasiološkoga područja najistaknutijim pokazuje razjašnjenje povezano s izricanjem kršćanske kreposti poniznosti. Među nebiblijskim su primjerima prepoznata i dva glavna smjera proširivanja značenjske strukture u odnosu na biblijske primjere. Prvi se smjer razvija iz spomenutoga najistaknutijega razjašnjenja. Drugi se smjer proširenja oslanja na značenjsko izjednačavanje hcsl. osnove *smêr*- s osnovom *mêr*- hrvatskoga govora. U hcsl. tekstu *Regula s. Benedicti* u kojemu se primjećuje drugi navedeni smjer proširenja značenjske strukture očituje se i sklonost da se leksemi osnove *smêr*- rabe kao obilježivači arhaičnijega, biblijskoga teksta.

Ključne riječi: hrvatski crkvenoslavenski jezik, korpus *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*, prijevodni obrasci, proširenje značenjske strukture, značenjsko izjednačavanje različitih osnova, koncept poniznosti

1. UVOD

Ovaj se članak nastavlja na članak kojim je učinjena značenjska raščlamba hcsl. osnove *smêr*- u biblijskim tekstovima (LUČIĆ 2006-2007).

Raščlamba je nebiblijskih primjera provedena na osnovi korpusa primjera izlučenih iz korpusa pripremljenoga za izradu *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* (usp. poglavlje 2. i tamo navedenu tablicu 1.). Leksemi su navedene osnove najuvriježenija¹ leksička kategorija u izricanju koncepta poniznosti u hosl. Na kraju se navedenoga članka upozorava na potrebu detaljnije značenjske raščlambe hosl. leksema kojima se izriče koncept ljubavi, nuždna čimbenika koncepta poniznosti, te na potrebu detaljnije raščlambe značenjskoga odnosa osnova *smêr-* i *umil-* koje najviše sudjeluju u izricanju koncepta poniznosti. Izricanje je koncepta ljubavi u hosl. detaljnije već raščlanjeno, iako ne i iscrpljeno (LUČIĆ 2008). Ovim se člankom unatoč prvotnoj namjeri neće obuhvatiti značenjska raščlamba leksema osnove *umil-* zbog dvaju razloga. Prvi je taj što se u ovome trenutku korisnijim čini detaljno značenjski raščlaniti lekseme jedne osnove te prijevodne obrasce koje ostvaruju ne bi li se tako pokušalo steći neku sliku o vrstama značenjskih promjena i prijevodnih poteza u hrvatskoj glagoljaškoj praksi, a tek potom značenjski i prijevodno usporediti lekseme dviju osnova. Drugi je razlog taj što bi obuhvaćanje i raščlambe osnove *umil-* te njezino uspoređivanje s osnovom *smêr-* ovaj članak učinilo teško preglednim. Čitavoj je raščlambi pretpostavka da su značenjske i prijevodne razlike povezane s društvenim vidovima glagolizma s jedne strane, te sa značenjskim strukturama hosl. idioma kako su bile poznate pojedinim hrvatskim glagoljašima, prepisivačima i prevoditeljima s druge strane.

U načelu se u ovome članku rabi metodologija koja je već poslužila u sličnu svrhu (LUČIĆ 2006-2007): najprije se razmatraju prijevodni obrasci, zatim se s obzirom na kontekst prepoznaje za koje se razjašnjenje² izrečeno

¹ Nazivak *uvriježenost* odgovara eng. *entrenchment* o kojemu učestalo piše D. Geeraerts kao o istaknutosti (eng. *salience*) u količinskom vidu onomasiološkoga područja (GEERAERTS 1993, 2000, 2002b; GEERAERTS, GRONDELAERS i BAKEMA 1994.). Za potkrijepu takvoga izbora prijevodnoga nazivka, te o drugoj mogućnosti, *ukorijenjenost*, v. LUČIĆ 2008: 10, bilj. 2. Nazivak eng. *entrenchment* R. Langacker uveo je da bi imenovao pojavu ustaljivanja određenoga jezičnoga oblika, npr. složenice ili novoga čitanja (eng. *sense, reading*) već postojećega leksema u leksiku i gramatici nekoga jezika.

² U LUČIĆ 2006-2007 rabi se nazivak *scenarij*, a ovdje je on zamijenjen nazivkom *razjašnjenje* koji je usklađeniji s Wierzbickinim nazivljem (eng. *explication*), a rabi se i u LUČIĆ 2008. Iako Wierzbicka to nigdje izričkom ne navodi, nazivak *explication* 'razjašnjenje' možda je nadahnut Wittgensteinovim nazivljem (WITTGENSTEIN 1987²:§3.263, njem. *Erläuterung*; prevoditelj *Tractatusa* Gajo Petrović taj pojam dosljedno prevodi kao »ra-svjetljenje«).

prirodnim semantičkim metajezikom pojedini primjeri leksema osnove *smêr*-mogu vezati, a na kraju se shematski prikazuje odnos udjela primjera različitih razjašnjenja u ukupnome broju primjera leksema promatrane osnove. Novina je primjenjena u ovome radu (u odnosu na LUČIĆ 2006-2007) da će se veća pozornost usmjeriti na razvrstavanje značenjskih promjena. Radi lakšega će se snalaženja ovdje ponoviti pet razjašnjenja prepoznatih u biblijskim primjerima.

Razjašnjenje A

Explication A

1. Y JE NAJBOLJI U NEČEMU

2. X JE U NEČEMU iz 1. KAO Y ili HOĆE BITI KAO Y

NETKO MOŽE REĆI NEŠTO KAO: X je *smêr*-en Y-u

To se razjašnjenje najrjeđe pojavljuje u biblijskim tekstovima, a njegov se najbolji primjer vjerojatno pojavljuje u Sir 6,15: *drugu vêrnu nêstb cêni i nêstb smêri dobrotê ego* (BrVO³ 376a) prema grč. φίλου πιστου̐ οὐκ ἔστιν ἀντάλλαγμα, καὶ οὐκ ἔστιν σταθμὸς τῆς καλλονῆς αὐτοῦ.⁴ Prevoditelj tu neprototipno značenje grčkoga leksema σταθμός, ‘protuteža’ prevodi doslovno čuvajući značenjsku sastavnicu vezanu za morfem *sb-/s-* (odnos dvaju entiteta) i sastavnicu vezanu za *mêr-* (težina).

Prvo razjašnjenje

The first explication

1. X JE OVDJE

2. Y POMIČE X-a NIŽE OD OVDJE

NETKO MOŽE REĆI NEŠTO KAO: Y je *smêr*-io X-a

To razjašnjenje ima svega dva starozavjetna primjera (BrVO 374d *bolarinu smêrai gl(a)vu svoju* (Sir 4,7); BrVO 18a *prêklonit se č(lovê)kb i smêrit se mužb* (Is 2,9)), a izriče konkretno značenje.

Drugo razjašnjenje

³ Popis kratica izvora nalazi se na kraju članka.

⁴ O grčkim i latinskim paralelama hosl. ekscerpata u korpusu za izradu RCJHR v. RCJHR 2000: I.XIV-XVI. Grčke i latinske paralele biblijskih tekstova (iz SEPTUAGINTE i VULGATE) mogu se naći u više računalnih programa, a ovdje su navođeni iz programa dostupnoga na mrežnoj stranici: <http://www.e-sword.net>.

The second explication

1. X ŽIVI DOLJE, Y ŽIVI GORE
 2. X MISLI: JA SAM KAO Y
 3. X SE POMIČE GORE
 4. Y POMIČE X-a NIŽE od DOLJE
- NETKO MOŽE REĆI NEŠTO KAO: Y je *smêr*-io X-a

5. X SE OSJEĆA JAKO LOŠE
 6. X ZNA: LOŠE SE OSJEĆA ZBOG 2-4.
- NETKO MOŽE REĆI NEŠTO KAO: X se *smêr*-io
7. X KAŽE Y-u: MISLIO SAM i UČINIO LOŠE u 2-4.
 8. Y POMAKNE X-a na DOLJE
 9. X ZNA, OSJEĆA I KAŽE Y-u: TI SI JAKO DOBAR

Drugo je razjašnjenje u biblijskim primjerima najučestalije, u prvome redu u Psalmima, i može se odrediti kao prototipno razjašnjenje za lekseme osnove *smêr*- u starozavjetnim tekstovima, ali ne i u novozavjetnima. Izriče čovjekovo vraćanje na njegovu pravu mjeru u odnosu na Boga nakon što se čovjek svojevotjno pokušao staviti u ravninu s Bogom, npr. PsLob 61r *položil esi bezakoniê n(a)ša prêd' toboju ... smeril ni esi* (Ps 89,8 i 15).

Treće razjašnjenje

The third explication

1. X ŽIVI DOLJE, Y ŽIVI GORE, Z ŽIVI GORE
 2. Z JE KAO Y
 3. Y *LJUBI Z-a i X-a, Z *LJUBI Y-a i X-a
 4. Z SE POMIČE DOLJE (ZBOG TOGA ŠTO LJUBI X-a)
- NETKO MOŽE REĆI NEŠTO KAO: Z se *smêr*-io
5. Z JE KAO X
 6. Z SE NE POMIČE GORE
 7. X MISLI: Z MISLI DA JE KAO Y, a Z JE KAO X
 8. X MISLI: JA SAM KAO Y
 9. X POMIČE Z-a NIŽE OD DOLJE
- NETKO MOŽE REĆI NEŠTO KAO: Z se *smêr*-io
10. Z SE OSJEĆA JAKO LOŠE
 11. Z UMRE (JER JE KAO X)
 12. Z ŽIVI (JER JE KAO Y)
 13. Y POMIČE Z-a GORE
 14. Z-ovo POMICANJE DOLJE I GORE ČINI DA DOLJE I GORE POSTANU JEDNO

Treće razjašnjenje izriče Isusov silazak na Zemlju i njegovo preuzimanje na sebe uloge čovjeka koji prolazi čitavo drugo razjašnjenje s tom razlikom

što njegovo sniženje (*smêr*-enje) ima vrhunac u potpunome poništenju, smrti, npr. *smêri sebe biv' poslušliv' do semr'ti* (Ph 2,8; MVat₄ 73a). Značenja vezana za to razjašnjenje, iako potkrijepljena tek nekolicinom primjera, prepoznata su kao prototipna na razini novozavjetnih i svih biblijskih tekstova. Presudno na to utječe činjenica da su na starocrkvenoslavenski (u nastavku teksta: scsl.) među biblijskim tekstovima najprije prevedeni evanđeoski tekstovi, a ovo je razjašnjenje u prvome redu vezano za Novi zavjet. Prevoditelji su, čini se na osnovi evanđeoske konceptualizacije izrečene leksemima osnove *ταπειν-* te lekseme u prijevodnome obrascu supostavili crkvenoslavenskim (u nastavku teksta: csl.) leksemima osnove *smêr-*.

Četvrto razjašnjenje

The fourth explication

1. DOLJE i GORE SU JEDNO: X ŽIVI DOLJE, Y ŽIVI GORE
 2. X MISLI i OSJEĆA: Y i Z SU JAKO DOBRI ZBOG trećega razjašnjenja
 3. ZBOG 2. X *LJUBI Y-a i X-a
 4. JER X *LJUBI Y-a X ŽELI ŽIVJETI GORE
 5. X SE NE ŽELI SAM POMAKNUTI GORE
 6. X ŽELI DA GA Y POMAKNE GORE KADA Y ŽELI
- NETKO MOŽE REĆI NEŠTO KAO: X je *smêr-en*

Četvrto se razjašnjenje ponovno odnosi na običnoga čovjeka (ne Isusa). Primjeri u kojima se može očitati to razjašnjenje u svome očistu imaju osobinu nekog čovjeka da čuva pravi odnos s Bogom u kojemu je čovjek DOLJE, a Bog GORE zbog čega Bog takvoga čovjeka nagrađuje ishodom trećega razjašnjenja: da se za njega DOLJE izjednačuje s GORE što posljeduje čovjekovim blaženstvom. Primjer četvrtoga razjašnjenja je *smêraei se vzneset se* (L 18,14, MVat₄ 142b).

Treće i četvrto razjašnjenje sadrže *LJUBITI koje nije semantički primitiv. Ovdje se navodi razjašnjenje koje je nakon raščlambe pojavaka leksema izvedenih iz korijena *ljub-* prepoznato kao tipično razjašnjenje vezano za te lekseme (LUČIĆ 2008: 285):

LJUBITI⁵

⁵ Razjašnjenje se u dvjema pojedinostima razlikuje od onoga u LUČIĆ 2008: 1. ovdje se ne pojavljuje simbol X_y (u značenju 'Božji čovjek') kao u LUČIĆ 2008 jer ovdje nije važno razlikovati X (u značenju 'čovjek') od X_y; 2. semantički primitivi OSJEĆATI, MISLITI, ŽELJETI, ČINITI nisu istaknuti kao što je učinjeno u LUČIĆ 2008 za potrebe tamo provedene usporedne raščlambe razjašnjenja vezanih za leksikalizacije koncepata: LJUBAV, NENAVIST, NADA, STRAH BOŽJI, ZADOVOLJSTVO, TUGA.

X osjeća nešto jer misli ovako nešto:

»ŽELIM SE NALAZITI BLIZU Y-a/ U Y-u.

ŽELIM ČINITI SVE ŠTO MOGU DA SE NALAZIM BLIZU Y-a/ U Y-u.

ZATO ŠTO SE ŽELIM NALAZITI BLIZU Y-a/ U Y-u, OSJEĆAM SE TAKO.

ŽELIM OSJEĆATI ŠTO OSJEĆAM.«

Kada X misli tako, X osjeća nešto jako dobro.

Kada X želi i misli tako nešto, X osjeća tako nešto.

2. PRIJEVODNI OBRASCI

U biblijskim je tekstovima najčešći prijevodni obrazac grč. *ταπειν-* prema hosl. *smêr-* te lat. *humil-* prema hosl. *smêr-* kao sljednik navedenoga obrasca s grč. *ταπειν-* (LUČIĆ 2006-2007: 306). Raspon se prijevodnih obrazaca može očitati i iz rasporeda usporednica u nebiblijskim tekstovima (Tablica 2).

Čestota se nebiblijskih obrazaca nastavlja na stanje u biblijskim tekstovima, a ne ponavlja ga. S obzirom da je u nebiblijskim tekstovima istaknutiji odnos latinskoga i hosl. od odnosa grčkoga i hosl., veći je naglasak na prijevodnome obrascu koji čine latinski leksemi osnove *humil-* s leksemima hosl. osnove *smêr-*. Taj je prijevodni obrazac najčešći i u tekstovima liturgijske uporabe (časoslovskim čitanjima, antifonama i oracijama, litanijama, himnima) ili liturgiji relativno bliskim tekstovima (propovijedima, nagovorima). U nekim je tekstovima koje je hrvatski glagoljaš samostalno preveo s latinskoga, kao što su posljednice (sekvencije) ili RegBen, prototipni biblijski prijevodni obrazac znatno rjeđi i pojavljuje se samo u biblijskim navodima ili sa svrhom da određeni tekst jasno obilježi kao biblijski. U ukupnome se broju primjera (190) prijevodni obrazac s leksemima lat. osnove *humil-* pojavljuje u 44% primjera (u biblijskim je primjerima glavni prijevodni obrazac s leksemima grč. osnove *ταπειν-*, a pojavljuje se u 77% primjera). Kada se primjerima toga prijevodnoga obrasca pribroje primjeri prijevodnoga obrasca s leksemima grč. osnove *ταπειν-*, udio se povećava na 60% (kada se u biblijskim primjerima, prijevodnim obrascima s leksemima grč. osnove *ταπειν-* pribroje primjeri prijevodnih obrazaca s leksemima lat. osnove *humil-*, obuhvaćeno je 88% ukupnoga broja obrađenih biblijskih primjera). Taj bi udio možda bio veći kada bi bili utvrđeni svi prijevodni predlošci jer u čak 25% primjera predložak nije utvrđen.

Tablica 1. Paralele leksema osnove *smér-* u nebiblijskim tekstovima
Table 1. Parallels of the lexems of the stem *smér-* in the non-biblical texts

	<i>smérené,</i> adv.	<i>sméritečno</i>	<i>sméreno</i>	<i>sména</i>	<i>smérenost</i>	<i>smérenie</i>	<i>présmérené</i>	<i>sméreny *</i>	<i>smérati (se)</i>	<i>smériti (se)</i>
Comm						2x <i>ταπειν-</i> 1x <i>τόμα</i>		10x <i>ταπειν-</i>	4x <i>ταπειν-</i>	9x <i>ταπειν-</i>
propojedi i nagovori	1x humil-	1x diligendo	3x humil- 2x?	5x humil- 2x?		1x humil- 1x humanitas 1x sedulitas 1x0 6x?		8x humil- 1x <i>ταπειν-</i> 3x?		2x humil- 1x?
časoslovka čitanja			1x humil- 1x?	1x humil-		8x humil- 1x pudicitia 4x?		3x humil- 1x?		1x <i>ταπειν-</i> 1x?
antifone				1x humil-	1x?	8x humil-		3x humil- 1x <i>concors</i> 4x?	1x humil-	2x humil- 2x?
molitve, litanije, himni			2x0	1x humil- 1x?		5x humil- 2x?	1x <i>devotissim-</i> mus	8x humil- 1x <i>contritus</i> 2x <i>devotus</i> 6x?	1x <i>contempe-</i> rare	2x humil- 1x <i>comprimere</i>
RegBen			1x?	1x <i>par-</i> <i>citas</i>		1x humil- 2x <i>mensura</i> 1x <i>discretio</i>		1x <i>simplex</i>		3x humil- 1x <i>temperare</i> 1x <i>descendere</i> 1x <i>redigere</i>
posljednice								1x <i>supplicans</i>		1x <i>reconciliare</i>
ostalo (legende, apokrifi, prenja, živo- topisi...)			1x <i>reventer</i>	3x?		1x <i>ταπειν-</i> 2x humil-	1x humil-	1x <i>benignus</i> 1x?	1x <i>benignus</i> 1x?	2x <i>ταπειν-</i>

* Odnosi se samo na primjere pridjeva. Primjeri participa istoga oblika uvršteni su u primjere leksema *smériti (se)*.

0 - slavenski je leksem umetnut (u grčkom ili latinskom tekstu prijevodnoga predloška nema leksema koji bi bio preveden leksemom osnove *smér-*)
 ? - grčki ili latinski tekst prijevodnoga predloška nije utvrdiv ili nije utvrđen

Tablica 2. Odnos udjela prijevodnih obrazaca s leksemima lat. *humil-* i grč. *ταπειν-* u biblijskim i nebiblijskim tekstovima
Table 2. Relation of the shares of the translational patterns with the lexems of Lat. *humil-* and Gr. *ταπειν-* in biblical and non-biblical texts

	biblijski tekstovi		nebiblijski tekstovi					
ukupni udio prijev. obraz.	s <i>ταπειν-</i>	77%	s <i>humil-</i>	44%	+ prijev. obrasci s <i>ταπειν-</i>	60%		
	+ prijev. obrasci s <i>humil-</i>	88%						
udio prijev. obraz. u pojedinim skupinama tekstova			s <i>humil-</i> u antifonama	65%		s <i>humil-</i> u posljednima i RegBen	27%	
			s <i>ταπειν-</i> u CommPs		93%			

U zbiru se primjera iz posljednica i RegBen, koji su izvorno prevedeni s latinskoga, prijevodni obrazac s leksemima lat. osnove *humil-* pojavljuje u svega 27% primjera. Za usporedbu, u CommPs, tekstu koji je ovisan o Psaltiru, udio je prijevodnih obrazaca s leksemima grč. *ταπειν-* čak 93%. Među primjerima antifona, drugoj tekstualnoj vrsti koja je čvrsto povezana s Psaltinom po tomu što su brojne antifone navodi ili parafraze psaltirskih redaka, udio je prijevodnih obrazaca s leksemima lat. osnove *humil-* također visok – 65%. Prema tomu, struktura se biblijskih prijevodnih obrazaca pokazuje jednostavnijom od strukture nebiblijskih prijevodnih obrazaca, što je razvidno i iz Tablice 2. kojom se prikazuju navedeni podatci.

3. RAŠČLAMBA ZNAČENJA

Relativno se veća pozornost ovdje usmjerava na neprototipne prijevodne obrasce, one koji ne tvore leksemi grč. osnove *ταπειν-* ili lat. osnove *humil-*. Tomu je razlog što neprototipni prijevodni obrasci osvjetljavaju različite vidove značenjske strukture osnove *smêr-*, pa čine vrlo vrijednu građu za ovu vrstu istraživanja.

Najprije će se obraditi primjeri navoda, parafraza i ponovnih prijevoda biblijskih redaka koji se nalaze razasuti u nebiblijskim tekstovima jer oni povezuju primjere iz biblijskih i nebiblijskih tekstova. Ponovnim se prijevodima biblijskih redaka označuju retci koji su u hysl. tekstovima posvjedočeni u starijem prijevodu, ovdje redom na osnovi grčkoga teksta, ali ih je glagoljaš ponovno preveo s latinskoga predloška. Nakon toga obrađivat će se ostali primjeri zanimljivi za konceptualnu raščlambu i raščlambu značenja po vrstama tekstova u kojima se nalaze.

Tek pojedini primjeri neće biti uzeti u obzir. Najčešće je tomu razlog pogrešno čitanje. Tako u CommPs 138,21 stoji: *provêdêase bo pr(o)r(o)k̄ êk(o) židove i nenavist'ni vraž'du na h(rbst)a stvoret'i sego radi provzg'lasi ih 'sm(ê)renie* prema grč. Προεγίνωσκε γὰρ ὁ προφήτης, ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι καὶ μῖσος καὶ ἔχθραν πρὸς τὸν Χριστὸν ποιήσουσιν. καὶ διὰ τοῦτο προανεφώνησεν αὐτῶν τὴν τόλμα. Prema kritičkome aparatu u JAGIĆ 1907: 658 pravo bi čitanje leksema *sm(ê)renie* bilo *smênije* (hysl. *smênie*), što se zaključuje na osnovi pisanja u *Bukureštanskome* i *Sofijskome psaltiru*. Osim toga, takvo čitanje bolje odgovara grč. ἡ τόλμα. Ovoj je pogrešci možda pridonijela grafijska sličnost glagoljskih Б (u *smêrenie*) i P (u *smênie*). Moguće je da je gla-

goljaš u leksem *smênie* umetnuo *-re-* pod utjecajem velike učestalosti pojavljivanja leksema osnove *smêr-* u Psalmima. Presudno je moglo biti i teološko tumačenje po kojemu oni koji mrze Krista zaslužuju *smêr-*enje.

3.1. Primjeri navoda, parafraza i ponovni prijevodi biblijskoga teksta

Osim relativno vjerno prenesenoga psaltirskoga teksta iz Ps 130,2 *âce ne smêrih se n' vznesu d(u)šu moju* (RegBen 12b; prema grč. *εἰ μὴ ἐταπεινοφρόνουν ἀλλὰ ὑψωσα τὴν ψυχὴν μου* i lat. *si non humiliter sentiebam sed exaltavi animam meam*)⁶ i parafraze L 18,14: *ki se vznáša smêrit se a smêraei se vznosit se* (RegBen 12b; prema lat. *omnis qui se exaltat humiliabitur et qui se humiliat exaltabitur*)⁷, u RegBen zabilježena su i dva zanimljiva primjera odnosa prema biblijskomu tekstu. U RegBen 16b stoji: *smêrih se za ničtare i ne vidihb*. Tu glagoljaš psalamski redak Ps 72,22 nanovo prevodi s latinskoga (lat. *ad nihilum redactus sum et nescivi*). Glagoljaš možda nije prepoznao da je riječ o navedenome psalamskome retku, zbog čega ga nije unio kako ga (vjerojatno) pozna iz Psalma kao što je učinio u navedenome primjeru Ps 130,2. U tekstu Psaltira prevedenome s grčkoga Ps 72,22 glasi: *azb uničizenb i ne razumehb* (PsLob 48r) prema grč. *ἐγὼ ἐξουδενωμένος καὶ οὐκ ἔγνων*. Glagoljaš čini se ne zna da lat. *ad nihilum redactus sum* treba prevesti kao sintagmu jer dijelove latinske sintagme prevodi pojedinačno: hysl. *za* za lat. *ad*, hysl. *ničtare* za lat. *nihilum*, hysl. *smêriti se* za lat. *redigere*. U latinskome je tekstu metaforizacija provedena na razini sintagme *ad nihilum redigere* čija je konceptualizacija povezana s drugim razjašnjenjem. U hysl. tekstu prevoditelj je dio metaforizacije prebacio na razinu leksema. To je učinio tako što je za lat. *redigere* izabrao leksem *smêriti (se)* s prototipno metaforičkom konceptualizacijom, a nije izabrao neki hysl. leksem koji bi prototipno izricao konkretno značenje kao što je slučaj s lat. *redigere*. Čini se da se glagoljaš u tome prijevodnome obrascu oslonio na treće razjašnjenje u kojemu je Isusovo snižavanje ili umanjivanje pojačano do potpunoga poništenja – smrti. Ipak, hrvatski glagoljaš u tome primjeru pokazuje da zna kako će izborom leksema svojemu tekstu dati

⁶ Biblijski je tekst zabilježen npr. u PsLob 84r-v: *âce ne smerih se i âce vzn(es)' na d(u)šu moju*.

⁷ Biblijski je tekst zabilježen npr. u MVat₄ 142b: *vsak' vznosei se smêrit se a smêraei se vznesei se*.

obilježje biblijskoga jezika. Treće je razjašnjenje naime izričito biblijsko, zapravo novozavjetno.

Sintagma iz RegBen 13a *vznoseće se smêrajut' se a smêrajuće se vznoset se* stoji prema lat. *exaltatione descendere et humilitate ascendere*. Značenje je prvoga primjera glagola *smêrati (se)* u skladu s drugim razjašnjenjem. U latinskome se tekstu poziva na biblijski redak Gn 28,12: *viditque in somnis scalam stantem super terram et cacumen illius tangens caelum angelos quoque Dei ascendentes et descendentes per eam*. To se očituje u činjenici da se u latinskome tekstu nalazi opreka *descendere – ascendere* kao u Gn 28,12, a ne *exaltare – humiliare* kao u sličnome L 18,14 (*qui se exaltat humiliabitur et qui se humiliat exaltabitur*). Ipak, za prijevod lat. *descendere* i *ascendere* glagoljaš nije izabrao npr. lekseme *sniti* i *vziti*, već se utekao parafraziranju sintagme iz prethodnoga stupca (RegBen 12b) u kojemu je parafraziran navedeni redak iz L 18,14. Prema tome, iako se tako na prvi pogled čini, ovdje nije riječ o djelomičnu prebacivanju metaforizacije sa sintagmatske na leksičku razinu kao u prethodnome primjeru, već vjerojatnije pisar i prevoditelj RegBen-a nije prevodio navedeni lat. tekst. Lat. *descendere* treba isključiti iz daljnje raščlambe prijevodnih obrazaca, jer je riječ o paraleli koja svojom značenjskom strukturom tek posredno sudjeluje u prijevodnome postupku, tek time što prevoditelja potiče da se sjeti i uporabi prijevod sličnoga biblijskoga retka L 18,14 (*vsak' vznosei se smêrit se a smêraei se vznoset se*, MVat₄ 142b).

Na barem se osam mjesta u propovijedima i nagovorima pojavljuju navodi ili parafraze biblijskih redaka: dva su primjera navoda, pet parafraza, a u jednome primjeru prevoditelj ne prevodi parafrazu biblijskoga retka koja se nalazi u latinskome predlošku već na to mjesto unosi biblijski tekst koji zna napamet. U BrN₂ 336b nalazi se navod Mt 11,29⁸: *učite se ot mene êk(o) krotakъ esmъ i smêrenъ sr'cemъ* prema lat. *discite a me, quia mitis sum et humilis corde*, a stupac dalje (BrN₂ 336c), u drugačijemu kontekstu prema *mitis sum et humilis corde* stoji *tihъ esmъ i smêr'eniъ src(e)mъ*. U BrN₂ 482c navodi se tekst iz L 1,48⁹: *prizrê nъ smrênie(!) rabi svoee*. U propovijedi Bede Časnoga stoji parafraza Sir 3,18¹⁰: *elicêmъ veći esi tolicêhъ veće s'mêri*

⁸ Biblijski je tekst toga retka zabilježen u MVat₄ 243bc: *učête se ot mene êko krotk' esm' i smêren' sr(db)cem'*.

⁹ Biblijski je tekst toga retka zabilježen u PsLob 97r: *prizrê na smerênie rabi svoee*.

¹⁰ U BrVO 374b zabilježen je biblijski prijevod *el'ma velikъ esi tol'ma smêraei se* (BrVb₁ 237c *smêrai se*).

se va v'sêhb (BrN₂ 15b) prema lat. *quanto magnus es humilia te in omnibus* (Sir 3,20) te grč. ὅσω μέγας εἶ τοσούτω ταπεινῶς σεαυτὸν (Sir 3,18). U BrVat₆ 196c, u propovijedi sv. Grgura pape za blagdan Svih svetih stoji parafraza retka iz *Govora na gori* (usp. Mt 5,5): *b(la)ž(e)ni r(e)če k'rot'ci tihu i smêrenu žitku g(ospod)ь učit n(a)sь*¹¹. U BrN₂ 352d, u nagovoru sv. Augustina biskupa, stoji parafraza Mt 23,12¹²: *êk(o) iže vzosit se smêrit' se i ... iže smêrit se vzosit se* prema lat. *qui se exaltat humiliabitur ... qui se humiliat exaltabitur*. U BrVat₆ 162a, u propovijedi sv. Augustina biskupa nalazi se parafraza L 3,5¹³: *k' smêreniju dola*. U CVinod 63b, u nagovoru o grijehu i pokajanju, nalazi se parafraza G 5,22¹⁴: *iskanie života vêčnago stanovne est' trpênie čistota smêra vzdržanie krotost' i umilenie trêzvenoe*.

U BrVO 337a, u propovijedi sv. Augustina na L 18,8-10¹⁵ nalazi se sljedeći tekst: *(g(ospod)ь) na smêrenaê priziraet' visoka že izdaleče znaet' oče ubo sliši smêrenie mitarevo* prema lat. *(Dominus) ... humilia respicit excelsos autem, qualis erat pharisaeus a longe cognoscit adhuc audi humilitatem publicani*. U prvome dijelu navoda *(g(ospod)ь) na smêrenaê priziraet' visoka že izdaleče znaet'* glagoljaš ne prevodi latinski časoslovni tekst koji je parafraza Ps 137,6¹⁶ već uvodi tekst psalamskoga retka iz Psaltira kako ga zna napamet (usp. Ps 137,6 *g(ospod)ь i na smêrenaê priziraet' i visoka iz dalêča znaet'* u PsLob 86v). U drugome dijelu navoda (*sliši smêrenie mitarevo*) leksem *smêrenie* pojavljuje se u značenju 'skrušenje'. To se značenje valjano može tumačiti nakon što se obrade leksemi koji izriču taj koncept za koji se čini da je prototipno izrican hcsl. leksemima osnove *umil-*.

Zabilježene su još: parafraza Ps 50,10 u antifoni iz CPar 201v *vzradujut se g(ospodê)vê kosti ... s'mêrenie* prema lat. *exultabunt Domino ossa hu-*

¹¹ Leksem *krotьkь* je iz *Govora na gori*, a *tihь* i *smêrenь* potječe iz Mt 11,29.

¹² Biblijski je tekst toga retka zabilježen u MVat₄ 39a: *iže bo vzosit se smêrit se a iže smêraet se vzeset se*.

¹³ Biblijski je prijevod L 3,5 zabilježen u MVat₄ 7a: *vsьka gora i hlьm' smêrit se*.

¹⁴ Biblijski je tekst toga retka u MVat₄ 145a zabilježen ovako: *plod že d(u)hovni est ljubv' radost' mir' trpênie dlьgota dobrota bl(a)gostina krotost' smêrenie vêra upvanie prêzvenie vzdržanie čistota*, a u BrVb₂ ovako: *plod' že duhovni est' ljub'v' radost' mir' tr'pênie blagota trêbovanie blagovêrie krotost' vzdržanie* (prema BERČIĆ 1866: 60).

¹⁵ Za ostale izvore v. STANKOVSKA 2001: 258., gdje je u kritičkome aparatu vidljivo da se u više izvora pojavljuje dubleta *umilenie*.

¹⁶ Tekst Ps 137,6 u VULGATI glasi: *quoniam excelsus Dominus et humilia respicit et alta a longe cognoscit*.

*miliata*¹⁷ i parafraza L 3,5 u antifoni iz BrVO 26d *gori i vsi hl̂mi sm̂eret se* prema lat. *montes et omnes colles humiliabuntur*¹⁸. U antifoni na BrN₂ 408d *s(ve)ti i sm̂er(e)ni sr'cemь hv(a)lite b(og)a* riječ je o retku Dn 3,87 koji je nanovo preveden s latinskoga (*benedicite sancti, et humiles corde Domino*), a nije preuzet psaltirski tekst.¹⁹

Među ostalim su tekstovima brojni primjeri navoda i parafraza dvaju redaka iz hvalospjeva *Veliča*: L 1,48²⁰ i L 1,52²¹. I prema tako poznatome tekstu kao što je redak L 1,48 (hrv. [*klikće duh moj u Bogu ...*] *što pogleda na neznatnost službenice svoje: odsad će me, evo, svi naraštaji zvati blaženom*) u glagoljaškome se tekstu odnosi na dva različita načina, već s obzirom na stanje u latinskome predlošku. Ipak, glagoljaš ne slijedi latinski predložak slijepo već samostalno bira među dvjema inačicama: jednoj koja doslovno prati VULGATIN evanđeoski tekst (L 1,48 *quia respexit humilitatem ancillae suae ecce enim ex hoc beatam me dicent omnes generationes*) i drugoj u kojoj je obrnut redosljed dijelova iskaza: *beatam me dicent omnes generationes quia ancillam humilem respexit Deus*. Tako u BrVO 64c glagoljaš doslovnomu prijevodu pretpostavlja evanđeoski tekst kako ga zna napamet: *prizrê g(ospod)ь na sm̂erenie rabi svoe* (slično u FgTrans 1d *prizrêb esi na sm̂erenie rabi tvoee g(ospod)i*); u časoslovnome čitanju na Uznesenje BDM iz BrVat₆ 156c *na sm̂erenie moe prizrê g(ospod)ь* i drugdje). U BrN₂ 456d glagoljaš je vjeran latinskomu predlošku i prevodi ga doslovno: *b(la)ž(e)nu me gl(ago)juty vsi rodi êk(o) nь sm̂ernie rabi svoee priz'rê g(ospod)ь* prema lat. (tako npr. i CPar 165v: *rabu s'm̂erenu prizrê g(ospod)ь*). Redak se L 1,52 navodi u himnu sv. Ćirilju i Metodiju u BrLab 34a *nizloži sil'nie i v'znesi s'm̂erenie* (bez utvrđenoga predloška) te u antifoni na BrVO 101a *nizloži sil'nie is pr̂stola prohonečih' (!) s(ve)ti i v'znese sm̂erenie v h(r)st) a upvajućee* prema lat. *deposuit potentes, sanctos persequentes, et exaltavit humiles Christum confitentes*.

¹⁷ Psaltirski tekst npr. u PsPar 32r glasi: *vzr(a)dujut'se kos'ti sm̂erenie* prema grč. εὐφροσύνην ἀγαλλιάσονται ὅσα τεταπειωμένα i lat. *exultabunt ossa humiliata*.

¹⁸ Biblijski je tekst L 3,5 zabilježen npr. u MVat₄ 7a: *vsyka gora i hl̂m'sm̂erit se*.

¹⁹ Biblijski je prijevod toga retka u PsLob 97r zabilježen ovako: *bl(agoslo)v(i)te pr̂epodobni i smer̂eni sr(db)c(e)mь g(ospod)a* prema grč. εὐλογείτε, ὅσοι καὶ ταπεινοὶ τῆ καρδία.

²⁰ Biblijski je tekst retka L 1,48 u PsLob 97r zabilježen ovako: *prizrê na smer̂enie rabi svoee*.

²¹ Biblijski je tekst retka L 1,52 u PsLob 97r/v zabilježen ovako: *nizloži silnie is pr̂stola i v'znesetь sm̂erenie*.

Za navode i parafraze biblijskih redaka vezana je metonimizacija²² kojom se stanje u kojemu se ljudska duša nalazi dok čovjek živi na zemlji prenosi na čitavu osobu. Prema tomu, riječ je o metonimiji »dio za cjelinu«²³. Ta je promjena zabilježena npr. u biblijskim recima: Ps 21,22 (u PsLob 13v: *sp(a)si ... smerenie moe* prema grč. σῶσον ῥ τὴν ταπεινώσιν μου) i Ph 3,21 (*sp(a)s(i)t(e)la čekaemь ... ki preobrazit' t(ê)lo smêreniê n(a)šega* (BrN₂ 377d) prema grč. σωτηῖρα ἀπεκδεχόμεθα ῥ ὁς μετασχηματίσει τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν)²⁴. Posljednja su dva primjera povezana s primjerima poznatima iz *Veliča* (L 1,48) *veliči d(u)ša moê g(ospod)a ... êko prizrê na smerênie rabi svoe* (PsLob 97r) prema Μεγαλύνει ἡ ψυχὴ μου τὸν κύριόν ... ὅτι ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὴν ταπεινώσιν τῆς δούλης αὐτοῦ ili lat. *magnificat anima mea Dominum ... quia respexit humilitatem ancillae suae* te Ps 30,8: *êko prizrê na smerenie moe* (PsLob 18r) ili *prizrêl' esi na smêrenie moe* (CPar 28r) prema grč. ὅτι ἐπεὶδες τὴν ταπεινώσιν μου ili lat. *quoniam respexisti humilitatem meam*. Primjer L 1,48 već je rabljen u raščlambi (LUČIĆ 2006-2007: 312) s naznakom da mu širi kontekst pokazuje da ga treba uvrstiti u primjere četvrtoga razjašnjenja. Sada se taj zaključak ispravija jer se u svijetlu primjera navedenih u ovome odjeljku pokazuje da taj primjer treba razlikovati od primjera povezanih s četvrtim razjašnjenjem. Nije ga dobro tumačiti bez osvrta na osnovno, nemetaforizirano značenje leksema grč. osnove ταπειν- i lat. osnove *humil-*.

3.2. Raščlamba primjera koji nisu izravno povezani s biblijskim primjerima

3.2.1. Primjeri u kojima je značenje povezano s uobičajenim značenjem hysl. *mêr-*

U RegBen zabilježena su dva prijevodna obrasca koja pokazuju da su leksemi hysl. osnove *smêr-* uporabljeni kao da je riječ o leksemima hysl. osnove *mêr-*. U primjeru *mlad'sei dit'ci ne taže mir 'tukь vzdai se da mani ne starišimь va v'sem' smêru imijuče* (RegBen 26a) leksem *smêra* rabi se za prijevod lat.

²² Zahvaljujem dr. Branimiru Belaju na korisnim prijedlozima, posebno vezanima za metonimiju. Nadam se da sam ih uspjela primijeniti tako da je tumačenje podataka iz ovdje provedene raščlambe jasnije nego što je bilo u prethodnoj inačici ovoga članka.

²³ Iako se često tipovi metaforizacija i metonimizacije u literaturi tiskaju velikim slovima, ovdje su stavljani u navodne znakove da se nehotice ne pobrkaju sa semantičkim primitivima koji su pisani velikim tiskanim slovima.

²⁴ Oba su primjera već obrađena (LUČIĆ 2006-2007).

parcitas, a značenje mu se može predstaviti kao ‘mala mjera’ (prema lat. *pueris vero minore aetate non eadem servetur quantitas sed minor quam maioribus, servata in omnibus parcitate*). Dva se puta hcsl. *smêrenie* pojavljuje kao prijevod lat. *mensura*: v’ ... *jutrnahъ smêrenie držite* (RegBen 19a) prema lat. *in ... vigiliis teneatur mensura te mlad’sha dit’ca ... sa vsimъ smêreniemъ i računomъ vzdaj se* (RegBen 48a) prema lat. *infantibus ... disciplinae diligentia ... sit sed ... cum omni mensura*. U prvome se primjeru za prijevod lat. *mensura* značenje odnosi na broj (količinu) odmoljenih Psalama, a u drugome na razborit način postupanja s dječacima koji žive u samostanu.

3.2.2. Primjeri povezani s razjašnjenjem A

Pet se primjera može povezati s A razjašnjenjem. Prvi je *podobaet’ že smêriti se tebê ot visoti suetnie paki vznesti se v duhovnom’ bogat’stvê* (FgEust 1c) prema grč. *δεῖ οὖν ταπεινωθῆναι σε ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ ματαίου τούτου, αὐθις πάλιν ὑψωθῆναι σε ἐν τῷ πνευματικῷ πλουτῷ*. To je jedan od rijetkih primjera u istraživanome korpusu u kojemu se glagol osnove *smêr-* slaže s dativom, ovdje prema grčkomu. U primjeru se iz RegBen 44b/45a hcsl. *smêriti (se)* rabi za prijevod lat. *temperare*²⁵: *dêla ... smêri obrazomъ s(veta) go êkova* prema lat. *opera ... temperet cogitans discretionem sancti Iacob*. Značenje se tu odnosi na ‘dovođenje mjere jednoga na mjeru čega ili koga drugoga’. U primjeru *an’tonii ... t(a)ko s(a)mъ emu* (i.e. sv. Franji) *smêrae se* (BrN₂ 427c) prema lat. *Antonius ... sic illi se contemperat*²⁵ zanimljivo je da je u hcsl. sačuvano i slaganje s dativom kao što je u latinskome. U antifoni u BrVO 309b (također BrVat₅ 147c, BrN₂ 159a) stoji *obrête e smêreni ljubviju* prema lat. *invenit eos concordēs caritate* gdje hcsl. *smêrenъ* stoji prema lat. *concorēs*. Značenje je leksema hcsl. *smêren* ovdje shvaćeno slično kao što je shvaćeno u prijevodnim obrascima s lat. *temperare* i *contemperare*: omjeravanje dvaju ili više entiteta, koje dovodi do izjednačenja, slaganja.

3.2.3. Primjeri u kojima je sačuvana veza s osnovnim, nemetaforiziranim značenjima leksema grč. osnove *ταπειν-* i lat. osnove *humil-*

Među nebiblijskim su primjerima i neki čije je značenje izravno povezano s konkretnim značenjem grč. *ταπειν-* i lat. *humil-*, sa tlom i zemljom. U

²⁵ Prema kartoteci latinskih paralela ustrojenoj na osnovi korpusa za RCJHR, glagol se u tome korpusu pojavljuje 18 puta. Druge su hcsl. paralele: *vъdržati se, narediti* (2x), *na-staviti, ostaviti se, potišati, prêstati, rastvarati* (3x), *rastvoriti* (2x) *rasъmotriti, ukrotiti, umlъčavati, umlъčati* (2x).

njima tlo i zemlja postaju metafora za zemaljsko stanje čovjeka, koje je bitno obilježeno njegovom propadljivošću, pa onda i ništavnom tjelesnosti (usp. LUČIĆ 2006-2007: 304). Metonimizacijom se tipa »dio za cjelinu« potom to čovjekovo zemaljsko (tjelesno) stanje prenosi na čitavu osobu.²⁶ Prema tomu, ovdje nije riječ o poniznosti kao u razjašnjenjima od drugoga do četvrtoga. Evo nekoliko takvih primjera: *zval' se bi sь d(a)nь efiľanie ... v kup že i visinu ego i směru prěporučae* (nagovor sv. Augustina biskupa, BrVO 69c) prema lat. *appellaretur Epiphania dies iste ... simul eius celsitudinem humilitatemque commendans*; *vs(e)mogi věčni b(ož)e ... ti t'voim' s'večeniemь narēdi ... da eže n(a)ša s'mera t'vorit' t'voē s(ve)ta sila nevidimo s'vrši v n(a)sь* (RitKlim 156v); *bože prosim smereno neizmernie milosti tvoee pomozi n(a)šemu smereniju* (CTk 99v) prema lat. *deus, quesumus immensam pietatem tuam, ut ad introitum in tuo nomine humilitatis nostrae; ugod'n' budi m(o)l(i) m(b) te g(ospod)i m(o)l(it)vam smēreniē n(a)š(e)go* (antifona, MVat₄ 2c) prema lat. *placare quaesumus Domine humilitatis nostrae; s(ve)ti smereniē n(a)šego v šastie* (oracija, RitAc 60r) prema lat. *sanctifica nostrae humilitatis ingressum*. Među takve se primjere ubraja i ovaj u kojemu je riječ o Isusu: *inako bo ot věčnoe uzi semrtnie ne bihom' mogli otrēšeni razvē da v našem' bil' bi smēreni iže v' svoih prěbivaet' vsemogučь* (propovijed sv. Lava pape, BrVO 64b) prema *aliter enim ab aeternae mortis vinculis non possemus absolvi, nisi in nostris fieret humilis, qui in suis permanebat omnipotens*.

Takva su i dva primjera iz teksta *Uspenja Bogorodice: molju ... g(ospod) i b(o)že ... inočedi sine o(t)čь primi rabinu tvoju izvoliv se roditi iz mene smērenie* (FgTrans 1a) prema *παρακαλῶ ... Χριστέ ὁ Θεός, ... ὁ μονογενῆς τοῦ πατρὸς, πρόσδεξαι τὴν δοῦλῃν σου, ὁ καταξιώσας δὲ, ἐμοῦ τῆς ταπεινῆς τεχθῆναι* te *b(o)že iže esi blagostiju tvoeju poslalb inočedi sinь tvoi vseliti se v smērenoe moe tělo i roditi se ot mene* (FgTrans 1b) prema *Ἐθεὸς ὁ διὰ τὴν πολλὴν σου ἀγαθότητα, ἐκ τῶν οὐρανῶν ἀποστείλας τὸν μονογενῆ σου Υἱὸν οἰκῆσαι ἐν τῷ ταπεινῷ μου σώματι, ὁ καταξιώσας τεχθῆναι ἐξ ἐμοῦ*.

3.2.4. Primjeri povezani s prvim razjašnjenjem

Samo je jedan primjer posve u skladu s prvim razjašnjenjem, u značenju 'nizak (stas)'. Riječ je o leksemu *prěsьtměrenь* koji se u obrađenoj

²⁶ Prema kartoteci latinskih paralela ustrojenoj na osnovi korpusa za RCJHR, to je jedini pojavak toga lat. glagola zabilježen u navedenoj korpusu.

korpusu pojavljuje samo jednom, u životopisu sv. Hilarija²⁷. Ovdje se primjer donosi u dužemu obliku radi lakšega utvrđivanja značenja: *se e(st) žitie presmer(e)no v istinu dl'gota ee malo veče neže telce bē êk(o) veče grobъ neže domъ vêruet' se* (BrN₂ 495b) prema lat. *hoc est statura humiliore porro longitudine paulo ampliore quam eius corpusculum patebatur ut sepulchrum potius quam domum crederes*. Ovaj je primjer zanimljiv i zbog toga što je i leksem *žitie*, prema azbučnomu katalogu korpusa za RCJHR, samo tu u značenju 'stas'.

U četirima se primjerima očituje konceptualizacija izrečena konkretnim, prvim razjašnjenjem. Ipak, kada se u raščlambu uključi i kontekst, očituje se da je zapravo riječ o metaforizaciji, ali provedenoj na razini višoj od leksemске. Prva su tri takva primjera iz propovijedi i nagovora: *g(ospod)ъ sl(o)vo estъ na visotê otnjudêže ne lêki smêreno ležiti eže v gorê stvoreno estъ*

²⁷ Na složeni se odnos metaforizacije (v. npr. LAKOFF 2006 [1993], GRADY 2007) i metonimizacije (v. npr. CROFT 2006a[1993], PANTHER i THORNBURG. 2007) osvrće više autora. Tako RADDEN (2000: 93) pokazuje da se određene značenjske promjene mogu tumačiti metaforizacijom i metonimizacijom, a BARCELONA (2000b: 31) ustvrđuje da svakoj metaforizaciji prethodi metonimizacija: »every metaphorical mapping presupposes a conceptually prior metonymic mapping, or to put it differently, that the seeds for any metaphorical transfer are to be found in a metonymic projection«. U teoretskome je dijelu zbornika BARCELONA 2000a, naslovljenome »The interaction of metaphor and metonymy, and other theoretical issues«, niz članaka posvećen vezama metaforizacije i metonimizacije.

Razlika se između metaforizacije i metonimizacije u literaturi suvremenoga kognitivizma, u kojoj je metonimizacija česta tema, najčešće tumači pomoću pojma domene: ako je preslikavanje provedeno u okviru jedne domene – riječ je o metonimizaciji, a ako preslikavanje obuhvaća više od jedne domene – riječ je o metaforizaciji (usp. KÖVECSES i RADDEN 1998, PANTHER i THORNBURG 1999, BARCELONA 2002, KÖVECSES 2002, GEERAERTS 2006: 13). No, pojam domene, u čije određenje vezano za metonimizaciju i metaforizaciju dobar uvod daje CROFT (2006a[1993]), nije dovoljno jasno određen da bi domena mogla služiti kao oslonac jasnoga kriterija za razlikovanje navedenih dvaju procesa. Čini se da na određenje granica jedne domene, barem do određene razine, utječe kultura neke zajednice, pa i pojedinca. Ta okolnost snažno utječe na potencijal domene da bude omeđena na način koji bi je učinio dobrom osnovom za pouzdanu raščlambu ili barem za pouzdanu raščlambu svakoga jezičnoga materijala. Croft stoga predlaže da se metonimizacija veže za *matricu domenâ* (eng. *domain matrix*), pojam koji je uveo još Langacker, a ne više za jednu domenu. Takav pristup rješava neke, ali ne i sve probleme, pa PEIRSMAN i GEERAERTS (2006) predlažu da se metonimizacija ponovno promatra (i) u svjetlu pojmova bliskosti (eng. *contiguity*) kao u vrijeme prije razvoja kognitivističkoga jezikoslovlja te oslanjajući se na pojam prototipa, a ne (samo) u okviru pojma domene. CROFT (2006b) taj prijedlog ne prihvaća odgovarajući da pojam bliskosti nije nuždan ni dovoljan uvjet za metonimizaciju.

(BrVO 200c, iz propovijedi sv. Augustina biskupa)²⁸ prema lat. *Dominus in monte Verbum est in alto. Proinde non quasi humiliter iacet quod in monte factum est*. I drugi je primjer iz propovijedi sv. Augustina biskupa gdje za Mariju, Martinu sestru, koja sjedaše do Isusovih nogu (usp. L 10, 38-42) stoji: *sêdêše pri nogu gl(a)vi n(a)šee eliko veêe smêr(e)niê sêdêše toliko veêe priemaše. doplu bo voda k' smêreniju dola plovuêb ot vrhê hlma* (iz BrVat₆ 162a) prema *Sedebat ad pedes capitis nostri; quanto humiliter sedebat, tanto amplius capiebat. Confluit enim aqua ad humilitatem convallis; denatat de tumoribus collis*. Treći je iz nagovora sv. Augustina: *nozê bo eterie d(u)še br'zi vêroju i postomê eže skoro ot smêrenêših' na višnaê vshodet'* (BrVO 156d) prema lat. *pedes enim quidam animae pernices sunt fides atque ieiunium qui cito de humilibus ad altiora conscendunt*. Četvrti je iz antifone: *smêriše v̂ okovah' nozê ego želêzo proide d(u)šu ego* (BrVO 185b) prema lat. *humiliaverunt in compedibus pedes eius, ferrum pertransiit animam eius*. Iako su sve navedene sintagme metaforizirana značenja, leksemima hosl. osnove *smêr-* (*smêreno*, *smêrenie*, *smêrenь*, *smêriti*) treba pridružiti konkretna značenja, jer neposredni kontekst (onaj na razini sintagme) čine leksemi čije su prototipna značenja konkretna (*gora*, *dolb*, *noga*). U svima trima primjerima hosl. prijevod doslovno prati latinski predložak.

3.2.5. Primjeri povezani s drugim razjašnjenjem

U CommPs za lekseme hosl. osnove *smêr-* koji su paralele leksema grč. osnove *ταπειν-* najčešći su primjeri drugoga razjašnjenja, i to usredotočeni uglavnom na dio toga razjašnjenja do 4. koraka. Takvi su npr. *vs(a)ku bo skr'biju sm(ê)raše b(og)̂ ejuptêni* (CommPs 77,49) prema *Διὰ πάσης γὰρ θλίψεως ἐταπεινὸς ὁ θεὸς τοὺς Αἰγυπτίους*, *va visokih' ê(lovê)cêĥ sm(ê)reni ... pribêgajuêe* (CommPs 103,17) prema grč. *Ἐν τοῖς ὑψηλοῖς ἀνθρώποις οἱ ταπεινοὶ ... προσφεύζονται* (PsFr 88d). Sličnih primjera ima i iz drugih tekstova: *g(ospod)i iže ... sl(a)veêee se svoeju krêpostiju smêraeši* (BrVO 385c) prema lat. *Domine qui ... de sua virtute gloriantes humilias te da nepriêteli s(ve)tie crkve s'meriti s'podobiši* (RitKlim 91v) prema lat. *ut inimicos sanctae Ecclesiae humiliare digneris*.

U sljedećem se primjeru očituje istaknutost 6. koraka: *žid(o)ve ... egda že zakon' prês ťupiše otvrže se b(og)̂ i sm(ê)riše se* (CommPs 106,17) prema

²⁸ Tekstološki je taj životopis obradila BADURINA-STIPČEVIĆ (2004).

grč. Οἱ Ἰουδαῖοι ... ἐν δὲ τῷ παρανομεῖν αὐτοὺς ἐρρίφησαν ἀπὸ θεοῦ καὶ ἐταπεινώθησαν (PsFr 97b-c). Dva su primjera istaknutosti 7. koraka: *smêriši se paki pridu k tebé* (FgEust 1d) prema grč. ταπεινωθῆς ἐλεύσομαι πρὸς σε te ne otvrācae bo se g(ospod)ъ ot vap'la *sm(ê)r(e)nih'* (CommPs 4,4) prema οὔτε γὰρ ἀποστρέφεται τὴν κραυγὴν τῶν ταπεινῶν. Tu je i primjer istaknutosti 8. koraka: *b(og)ъ sm(ê)r(e)nim' po v'semu ... č(lovê)ka že prosl(a)vi êk(o) pravad'ni sudi* (CommPs 102,6) prema grč. ὁ θεὸς τῶν ταπεινῶν κατὰ πάντα ... τὸν ἄνθρωπον δὲ ἐδόξασεν ὡς δίκαιος κριτῆς (PsFr 86b).

U primjeru oracije u MVat₄ 93b leksem *smêriti (se)* pojavljuje se kao prijevod lat. *comprimere* 'pritisnuti, stisnuti': *êzici iže v svoju krêpost' upvajut' močiju desnice tvoee da smêret se* prema lat. *gentes quae in sua feritate confidunt potentiae tua dextera comprimantur*. U latinskome je metaforizacija provedena na razini sintagme *potentiae dextera comprimantur*. Svaki je od leksičkih elemenata u konkretnome značenju (pa bi prijevod bio otprilike 'sile desnicom neka budu pritisnuti'), a da su metaforizirani čita se na razini sintagme. U hosl. nije tako. Glagoljaš je doslovno preveo lat. *potentia* i *dextera* (hosl. *močъ* i *desnica*), doduše zamijenivši im padeže, ali ne i *comprimere*. Dobro razumjevši metaforizaciju provedenu na razini lat. sintagme *potentiae dextera comprimantur*, glagoljaš je na mjesto *comprimere* odabrao uporabiti *smêriti (se)*. Time je dio metaforizacije, koju je u latinskome dobro razumio i vidio da je provedena na razini navedene sintagme, s razine sintagme prenio na razinu leksema. Prevoditelj je takav prijenos mogao učiniti, samo ako je bio svjestan da leksem *smêriti se* ima i konkretno i metaforično značenje konceptualizirano kao prvo i, ovdje, drugo razjašnjenje.

Posljednji je među sličnim primjerima iz časoslovnoga čitanja apokrifa o Josipu Prekrasnome: *g(ospod)ъ ... vznese se ka ocu n(a) n(e)bo i naše smêrenie vznese* (COxf 16c) prema lat. *Dominus ... resurrexit nostram Patri suo reconciliationem offerebat*. Ako nije riječ o pogrešno utvrđenome predlošku, onda je ovo vrlo zanimljiv primjer slobodnoga prijevoda zasnovana istodobno na metonimizaciji zemaljskoga čovjekova stanja s jedne strane (v. 3.2.3.), te značenjskoj i morfološkoj bliskosti *-mêr-* i *-mir-* s druge strane (v. 3.2.7.).

3.2.6. Primjeri povezani s trećim razjašnjenjem

Možda se najpotpuniji primjer ovoga razjašnjenja nalazi u jednoj oraciji: *b(ož)e iže v smêreni s(i)na tvoego ležeçi mir' v'zd'viže* (BrVO 269d) prema lat. *Deus qui in Filii tui humilitate iacentem mundum erexisti*. Ne pokazuju-

ći na koje središte razjašnjenja misli, ono iza 4. koraka ili ono iza 9. koraka, ostavlja se mogućnost da se misli na oba *smêr*-enja. Na kraju, uključen je i 14. korak kojim treće razjašnjenje završava 'pomirenjem' GORE i DOLJE.

Više je primjera istaknutosti nekoga koraka trećega razjašnjenja. U dijelu jedne oracije: [*isusъ*] *sebe smêriv' k nam' i nasъ prizval' bi k tebê* (MVat₄ 71b) prema lat. [*Iesus*] *se humiliaret ad nos et nos revocaret ad te* riječ je o istaknutosti 4. koraka: Z SE POMIČE DOLJE. U tome je primjeru zanimljiva i rekcija glagola *smêriti se* s objektom u dativu *k nam'* prema lat. *ad nos* kao što je već zabilježeno u primjeru FgEust 1c. Drugi se primjer istaknutosti istoga koraka nalazi u CommPs u kojemu grč. paralela nije osnove *ταπειν-: sm(ê)reniê h(rъsto)va sut že cr'kvi pš(e)nicu že g(lagole)tb hl(ê)ba tain(a)go* (CommPs 64,14 na PsFr 60c) prema grč. *Αἱ συγκαταβάσεις τοῦ Χριστοῦ, εἰσὶν δὲ αἱ ἐκκλησίαι. σῆτον δὲ λέγει τὸν ἄρτον τὸν μυστικόν.* Hcsl. leksemu *smêrenie* odgovara grč. *ἡ συγκατάβασις*²⁹. U PsFr grč. *ἡ συγκατάβασις* pojavljuje se još dva puta i oba je puta preveden leksemima konkretnoga značenju: u PsFr 126c leksemom *prišъstvie* (CommHab 3,16 3,16), a u PsFr 107d leksemom *snitie* (CommPs 103,1). Leksem *se smêrenie* od navedenih dvaju hcsl. leksema (*prišъstvie* i *snitie*) razlikuje po tome što je konceptualno, pa onda i značenjski dublje obilježen biblijskim konotacijama, a to se posebno očituje u činjenici da je Isusov silazak na zemlju pojmljen kako je predstavljeno trećim razjašnjenjem vezanim za lekseme osnove *smêr*-. Prevoditelj je utekavši se upravo jednomu od leksema te osnove značenje čitave sintagme obremenio podacima vezanima za treće razjašnjenje. Istim je postupkom čitatelju olakšao razumijevanje značenja sintagme, jer se odlučio za leksem koji je čitatelju dobro poznat iz biblijskih redaka Ph 2,7-8³⁰, a koji se odnose na Isusov silazak i njegovu sudbinu na zemlji. U tome je primjeru slavenski prevoditelj mogao za prijevod odabrati leksem *smêrenie*, jer je u značenjskoj strukturi grč. *ἡ συγκατάβασις* prepoznao konkretno značenje srodno značenju leksema osnove *ταπειν-* vezano za koncept prelaska iz GORE u DOLJE.

²⁹ LIDDELL i SCOTT 1968 za *συγκατάβασις* navodi sljedeće određenje: »*condescension to the level of an audience*«. U otačkim je tekstovima primjerenije sljedeće leksikografsko određenje: »1. *descent*; of Christ into Hades ...; of angels from heaven ...; downward step, declension ... 3....e. on part of God, *accomodation*, *concession* to human limitations ... 4. *condescension of God* ...« (LAMPE 1968)

³⁰ U biblijskome tekstu redak Ph 2,7 glasi: *na s(e)be s'mêri obr(a)zъ r(a)ba* (BrLab 127b), a Ph 2,8 *smêri sebe biv'poslušliv'do semr'ti* (MVat₄ 73a).

Na osnovi se usporednosti konkretnih značenja grč. ἡ συγκρατάβασις i hsl. *smêr-* u okvirima značenjskih struktura obaju osnova ostvaruju i usporedna metaforizirana značenja zbog čega je prevoditelj i mogao uspostaviti navedeni prijevodni obrazac. Istaknutost se 4. koraka očituje i u odlomku apokrifnoga *Nikodemova evanđelja* u kojemu se na Krista odnosi sljedeći redak: *gdo esi ti čudni i smêren' i ponižen' i višigorь i c(ésa)rь vь obrazi r(a)ba* (FgNicod 1d) prema lat. *quis es tu tam magnus et parvus humilis et excelsus imperator in forma servi*. Opreka *magnus et parvus* nalazi se i u Job 3,19: *parvus et magnus ibi sunt et servus liber a domino suo* što možda nije slučajno. Ipak, u hsl. tekstovima Knjige o Jobu, i prevedenima s latinskoga i prevedenima s grčkoga, na tome mjestu stoji opreka: *malь i velikь* (BrVb₁; prema grč. μικρός και μέγας), *mali i velici* (BrMoscovicense; prema lat. *parvus et magnus*).³¹ Prema tomu, ne može se reći da je glagoljaš u prijevodu *Nikodemova evanđelja* rabio starozavjetni tekst. U tom primjeru lat. *humilis* odgovara hsl. *ponižen* koji se stavlja u opreku s *viši gorь*, a lat. *parvus* hsl. *smêren* koji se stavlja u opreku s *čudьнь*. Zanimljivo je da se lat. *humilis* ovdje prevodi s *ponižen'*, a *smêrenь* stoji za lat. *parvus*.³²

Primjer se istaknutosti 9. koraka (X POMIČE Z-a NIŽE OD DOLJE) nalazi u čitanju za sv. Franju: *ljubit(e)lь vs(a)k(a)go smêreniê* (BrVat₆ 186b) prema lat. *totius humilitatis amator*. U jednome je primjeru naglasak na 11. koraku. Riječ je o Isusovu odgovoru Ivanovim učenicima (usp. Mt 11,2-5), propovijed sv. Grgura pape, *g(ospod)ь ... s'kaza sili s'voe čudesa i³³ smêreni svoe semr'ti* (BrVO 21b)³⁴ prema lat. *Dominus enuntiat potientiae suae miraculis de mortis suae protinus humilitate*.

3.2.7. Primjeri u kojima se očituje povezanost trećega i četvrtoga razjašnjenja

Prije no što se navedu primjeri četvrtoga razjašnjenja, dobro je navesti primjere povezane i s trećim i s četvrtim razjašnjenjem (usp. LUČIĆ 2006-2007: 311-312). Treće razjašnjenje završava brisanjem razlike (pominjenjem) između GORE i DOLJE kojim počinje četvrto razjašnjenje. Zato

³¹ V. ZARADIJA KIŠ 1997: 91.185.

³² U BrLab 138c, u propovijedi sv. Jeronima, hsl. *malь* stoji prema lat. *parvus*, a hsl. *smêrenь* prema lat. *humilis*.

³³ U BrVb₁ 13c, BrVat₅ 7c, BrN₂ 8c stoji o.

³⁴ Za ostale izvore ovoga primjera v. STANKOVSKA 2001: 10 gdje se vidi da nema leksičkih inačica ni dubleta.

treba razmotriti primjere u kojima se očituje bliskost slavenskih korijena *mêr-* i *mir-* o kojoj je bilo riječi u LUČIĆ 2006-2007: 312-313, a u vezi s biblijskim primjerima R 11,15 i 2C 5,19. U uskrсноj se posljednici *Žrtvi paskovnie*³⁵ leksem nalazi kao prijevod lat. *reconciliare* (v. MRoč 231c *agnacъ iskupi ov'ce h(rъst)ъ neporočanъ o(tъ)cu ravanъ prebi i s'mêri grêšniki* prema lat. *Pastor redemit oves, Christus innocens Patri reconciliavit peccatores*) čime se neposredno nadovezuje na prijevodni obrazac potvrđen u biblijskim primjerima iz R 11,15 i 2C 5,19. S time su sukladni i prethodno navedeni primjeri u kojima se pokazuje da Isusovo *smêr-*enje posljeduje izjednačavanjem Božjega i čovjekova položaja: [*isusъ*] *sebe smêriv' k nam' i nasъ prizval' bi k tebê* (MVat₄ 71b) i *b(ož)e iže v smêreni s(i)na tvoego ležeči mir' vъzd'viže* (BrVO 269d). Taj primjer pokazuje da se *mêr-* i *mir-* u hysl. nije zamjenjivao samo na osnovi sličnosti na jezičnim razinama (u fonološkome sastavu morfema, pa ni samo na značenjskoj morfološkoj razini), nego i na osnovi konceptualne povezanosti koja je u trećemu i četvrtome razjašnjenju iskazana pomoću izjednačavanja GORE i DOLJE.

Ovdje valja navesti i spomenute primjere prijevodnih obrazaca povezanih s razjašnjenjem A (s lat. *temporare, contemporare, concors*). Iako se u određenoj mjeri to može reći za sva tri primjera, ipak se posebno primjer prijevodnoga obrasca s lat. *concors* (*obrête e smêreni ljubviju*, BrVO 309b, sim. BrVat₅ 147c i BrN₂ 159a, prema lat. *invenit eos concordis caritate*) ne može zaobići kada je riječ o značenjskoj srodnosti *-mêr-* i *-mir-*. Naime, posebno se za taj primjer na osnovi prijevodnoga obrasca može reći da se oslanja na završetak prototipnoga trećega razjašnjenja, te početak četvrtoga. Riječ je o 'pomirenju', konačnome 'slaganju' i 'ujedinjenju' GORE i DOLJE. Dobro se vratiti i na primjer iz 3.2.5.: *g(ospod)ъ ... vznese se ka ocu n(a) n(e)bo i naše smêrenie vznese* (COxf 16c) prema lat. *Dominus ... resurrexit nostram Patri suo reconciliationem offerebat*. Zamjenjivost bi posljednjih dijelova navodâ: hysl. *naše smêrenie vznese* i lat. *nostram Patri suo reconciliationem offerebat* u tom slučaju bila dobar pokazatelj glagoljaševa shvaćanja da *-mêr-* i *-mir-* nisu samo morfološki slični nego i da su koncepti koje označuju toliko bliski da se mogu zamijeniti, pa i kad ta zamjena uzrokuje promjenu sadržaja čitave sintagme. Ta je bliskost zasnovana na teološkome znanju: Isus je svojim uskrsnućem posredovao pomirenje (lat. *reconciliatio*)

³⁵ U TANDARIĆ 1973: 12-13 nalazi se potpuni tekst posljednice prenesen iz *Prvotiska misala*.

ljudi s Bogom Ocem, jer je u njegovu uskrsnuću uzdignuta k nebu čovjekova zemnost, njegovo zemno stanje (hysl. *smêrenie*).

Osim bliskosti *-mêr-* i *-mir-*, povezanost se trećega i četvrtoga razjašnjenja pokazuje i u primjerima u kojima se Isus i njemu pripadajuće treće razjašnjenje daju kao uzor *smêr-enja* po četvrtome razjašnjenju³⁶. Četiri su takva primjera: *b(ož)e iže č(lovêč)sku rodu v naslêdovanie smêreniê obrazь sp(a)sitela našego pltь priêti i na križь vziti izvoli* (BrVO 221a) prema lat. *Deus, qui humano generi, ad imitandum humilitatis exemplum, Salvatorem nostrum carnem sumere, et crucem subire fecisti; <a>gnьcb b(o)ži ... iže smêru svoju i b(o)žbství ego silu smotre* (BrVO 21a, iz propovijedi sv. Grgura pape); *b(ož)e iže čl(o)v(ê)čsku rodu v naslêdovanie smêreniê obrazь sp(a)sitela n(a)šego plbt' priêti i na križ' vziti* (MVat₄ 72d) prema lat. *Deus, qui humano generi ad imitandum humilitatis exemplum salvatorem nostrum carnem sumere et crucem subire fecisti; i tudêžde učiti ni smêreniju* (BrVO 342b, iz propovijedi sv. Ambrozija biskupa) prema lat. *Deinde docetur humilitas* i pozivajući se na Isusovu pouku iz Lk 4.³⁷ Osim Isusa, uzor su i sveci. Tako biskup Silvan u Pseudo-Augustinovoj poslanici Ćirilu iz *Tranzita sv. Jeronima*³⁸, s obzirom da je samo čovjek, podnosi *smêr-enje* po četvrtome razjašnjenju, ali tako da ono u bitnome pretpostavlja treće razjašnjenje. Kao i u prethodno opisanome primjeru, čovjek, po ljubavi, postaje suobličen Isusu. Time se ostvaruje Z JE X, što do određene mjere znači i X JE Z. Drugim riječima, što vrijedi za čovjeka (po četvrtome razjašnjenju), uključuje i ono što je vrijedilo za Isusa (u trećemu razjašnjenju). Primjer je sljedeći: *em(u)že agn(ь)cb nevin'ni sil'vanь radue se o pogrjfen'i svoem'sь s'm(ê)reniem'pravlaše* (CIvan 170r) prema lat. *cui agnus innocens Silvanus se despici gaudens, humilitate solita*. I Ivan Krstitelj daje se za uzor u pro-

³⁶ Kao što je slučaj bio i u biblijskom primjeru iz Mt 11,29 (MVat₄ 243b *učete se ot mene êko krotk'esm'i smêren'*).

³⁷ U STANKOVSKA 2001: 271, gdje se nalazi kritički aparat za posljednji navedeni primjer, stoji da se u sljedećih devet brevijara na usporednome mjestu nalazi *umileniju*: (Moscoviense, Ljubljanski (163a/2), Dabarski, Baromićev, Kosinjski, Borg. Illiryco 10, Dragučki brevijar te brevijari popa Mavra i Cap. S. Pietro D215).

³⁸ O Ćirilovim i Augustinovim poslanicama u *Tranzitu sv. Jeronima iz Ivančičeva zbornika* v. ŠTEFANIĆ 1964: 106-122, a za usporedbu tih tekstova s onima iz senjskoga izdanja *Tranzita* i Akademijina odlomka *Tranzita* v. ŠTEFANIĆ 1964: 131-135. Tekst iz *Ivančičeva zbornika* Štefanić smješta na početak XV. stoljeća. U NAZOR 1969 nema toga dijela teksta.

povijedi Grgura pape: *ot' ... ev(a)nêl'skago čteniê ... iv(a)nova smêra êvlaet se* prema lat. *humilitas* (BrVO 26r). Uzor je i sv. Franjo Asiški: *fran'čiskb ... obrazb stvorenb smêrenimb* (BrN₂ 489c) prema lat. *Franciscus ... forma factus humilium*.

Još je jedan zanimljiv primjer koji se ne može objasniti bez osvrta na povezanost trećega i četvrtoga razjašnjenja. U CommPs 93,5 *g(lagole)tb ubo l(judi) evrêiskie od êz(i)kb ispromêtaemi tgda sm(ê)rajut že se êk(o) mnêti i v(ê)rnje l(judi) bês i v(e)l(i)čavi i grdi* prema grč. *Λέγει μὲν τὸν λαὸν τῶν Ἑβραίων ὑπὸ τῶν ἐθνῶν σκυλευόμενον τότε ταπεινοῦσι δέ, τὸ δοχεῖν, καὶ τὸν πιστὸν λαὸν οἱ δαίμονες, καὶ ἀλαζόνες καὶ ὑπερήφανοι* izriče se da demoni i oholi ljudi *smêr*-uju one koji su vjerni Bogu. Tako stoji prema komentiranome tekstu Ps 93,5 u kojemu se kaže da *gr(b)di, grêšnici, vsi dëlajučei bezakonie* kako navodi u retcima Ps 93,2-4 *l(judi) tvoe g(ospod) i sm(ê)riše* (PsFr 78b). Kao što je prethodno rečeno, nužna je sastavnica četvrtoga razjašnjenja sintagma X *LJUBI Y (a pojavljuje se u 3. i 4. koraku toga razjašnjenja). Razjašnjenje vezano za LJUBITI navedeno je na početku ovoga članka, a u njemu stoji:

ŽELIM SE NALAZITI BLIZU Y-a / U Y-u.

ŽELIM ČINITI SVE ŠTO MOGU DA SE NALAZIM BLIZU Y-a / U Y-u.

U ovome primjeru prijevodnoga obrasca između mogućnosti BLIZU Y-a i U Y-u treba uzeti drugu – U Y-u. Jedini je X (tj. čovjek) koji je to savršeno ostvario Z (tj. Isus), i to zbog toga što je i sam Z KAO Y (u 2. koraku trećega razjašnjenja), dok u isto doba i Z JE KAO X (u 5. koraku trećega razjašnjenja). S obzirom da se po ljubavi X izjednačuje s Y (poistovjećivanjem s Isusom, formalno: U Y-u), za njega vrijedi dio trećega razjašnjenja od 5. do 13. koraka, s time što na mjestu Z-a dolazi konkretni čovjek (X). Prema tomu, 5. korak (Z JE KAO X) postaje ostvaren do granice da se može reći: Z JE X. Time se ostvaruje još jedna pretpostavka za ostvarenje četvrtoga razjašnjenja.

3.2.8. Primjeri povezani s četvrtim razjašnjenjem

Među nebiblijskim je primjerima najveći broj onih četvrtoga razjašnjenja, a redom ostvaruju prototipni prijevodni obrazac. Evo niza takvih primjera iz časoslovskih čitanja: *želêše smêreniem sadêšnimb visoko biti*

v' v(ê)čnêemь b(o)ž(an)stvê (BrVat₆ 180b) za sv. Franju Asiškoga: m(u)ža div'nago ... *smêreniemь* visoka (lat. *humilitate sublimem* (BrN₂ 422a); vni-maše ... k *smêreniju* prvini vratiti se da prokaženimь êkože ot začela služil bi prema lat. *flagrabat ... ad humilitatis redire primordia ut leprosis sicut a principio ministraret* (BrVat₆ 191a); te b(la)ž(e)ni eronimь iže k s(ve)têi cr(ь)kvê *smêreniemь* pride (za sv. Jeronima, BrLab 140b). A sada niz primjera četvrtoga razjašnjenja iz tekstova propovijedi: *svêstujuči s(ve)timi pisani o s(ve)tihь porimuvših' se h(rьst)u ... pobêd(i)všimь c(esa)rstvo n(e)b(e)skoe ... smêreniemь* i *ničetoju* (BrVat₆ 196c) *s(ve)tih' tvoi učeni poslêdujuči vse ni služeči b(og)u v čistotê i smêreni* prema lat. *serviens Deo in ... humilitate* (BrVO 48c); *malihь eže e(stь) s'mêrenihь* č(lovê)kь (BrLab 138c) prema lat. *parvulis id est humilibus hominibus* u kojemu se izjednačuju *malь* i *smêrenь* (prema lat. *parvus* i *humilis*); u BrAc 42c gdje se govori kako se pristupa pričesti *t(ê)lo* i *krvь h(rьsto)va* iže za *n(a)sь d(u)šu* svoju položi ... *t'kmo smêreno pristupiti* prema lat. *humiliter accedere*; o sv. Augustinu iže *bo êkože rêhь poznaetь krivinjь svoju i s(a)mь smêreno olt(a)ra crkve popravlaniemь života otstupiti izvolitь* (BrN₂ 352c) prema lat. *ipse se humiliter ab altari Ecclesiae pro emendatione vitae removere voluerit*. U srodnom se kontekstu nabranjanja *smêrenie* nalazi i u CVinod 28b, također u nagovoru o grijehu i pokajanju: *primemь po pr(a)vdê ... križь h(rьsto)v' smêrenie almužno pravo pokaênie vzdr'žanie ljubavь b(o)žiju i bližiki d(obro)sr'die i lgostь čis'toču i ljubavь rêсноju ot vsego s(vê)ta i ustь i trpênie rêсноe d(obro) e ispov(ê)-danie i mirь rêсьni*. Kao i u nekoliko prethodnih primjera, i u oraciji iz CPar 211r leksem ima značenje kreposti: *oblêci me ... g(ospod)i rizoju smêreniê i svêtlosti i podai mnê krêposti suprotivь vragu laêtelju*. Zanimljivo je da se ovdje ne stavljaju u opreku *smêrenie* i *svêtlost*, jer se leksem *smêrenie* odnosi na tijelo nakon Isusova uskrsnuća po kojemu ljudsko tijelo potencijalno ima dva oblika: zemaljsko (tj. *smêreno*) i proslavljeno (tj. *svêtlo*).³⁹ Tako je po uzoru na Isusovo uskrslo proslavljeno tijelo koje se likom ne razlikuje od zemaljskoga tijela. Tu je i primjer *ti g(ospod)i emuže smêrenihь vsгда i krotkihь ugaždaetь m(o)l(it)va* (BrVO 387b) prema lat. *tu Domini, cui humilium semper et mansuetorum placuit deprecatio*. Tu je i nekoliko primjera leksema *smêra*: *d(ê)vi m(a)rie ... nь neeže smêru h(rьst)ь prizrê* (BrN₂

³⁹ O metaforičnome i metonimijskome potencijalu pojma svjetla u odnosu čovjeka i Boga v. BARCELONA 2003.

479b) prema lat. *virginis Mariae ... cuius Dominus humilitatem respexit, dai cr(b)kvê tvoei ... tebê ugodnoju smêroju prospêti* prema lat. *da ecclesiae tuae ... tibi placita humilitate proficere* (MVat₄ 190d), te dva primjera iz istoga apokrifnoga životopisa Blažene Djevice Marije: *zlata ni srebra ne ljubeći na svetu smeru v sebi imijući* (CGrš 66r)⁴⁰ i *skozi koteru b(la)ž(e)nu smeru mati b(o)žiê stvorena e* (također CGrš 66r).

Zanimljiv je primjer iz RegBen u kojemu se govori da poučljivim učenicima Božje zapovijedi treba naviještati riječima, a onima *tvr'dim'sr(d)cem̃ i krotkim̃ i smêrenim̃ d(u)hom̃ iže sut' prava dêla g(ospod)ne zapovêdi skazali* (RegBen 6a) prema lat. *duris vero corde et simplicioribus factis suis divina praecepta demonstrat*. Lat. je *simplex* tu prevedeno sintagmom *krotk̃k̃ i smêreñ duhom̃*. Čini se da se glagoljaš poveo za biblijskim retkom Mt 11,29 koji u VULGATI glasi *quia mitis sum et humilis corde* (grč. ὅτι πραϋς εἰμι. καὶ ταπεινὸς τῆ καρδίᾳ), a oslanjajući se na moralno pozitivne vidove značenjske strukture lat. *simplex* kojemu je osnovno, doslovno leksikografsko značenje 'jednostavan, prost'. Metaforičnim dijelom svoje značenjske strukture lat. *simplex* uglavnom obilježava moralno pozitivne osobine povezane s četvrtim razjašnjenjem.⁴¹ Ali isti leksem jednim dijelom svoje značenjske strukture označava slabiju umnu (i duhovnu) sposobnost. Kontekst pokazuje da je u ovome slučaju upravo ta prethodna sintagma *duris vero corde* zbog kojega lat. *simplex* tu označava čovjeka slabijih umnih (i duhovnih) sposobnosti, a ne čovjeka kojega resi *krotkost* i *smêrenost duhom̃*.

⁴⁰ Ovaj se tekst Marijina životopisa razlikuje od onoga u CPet 243v (ŠTEFANIĆ 1970: 48).

⁴¹ Ovdje će se navesti samo dva od više takvih starozavjetnih primjera. Bog za Joba kaže Sotoni: *considerasti servum meum Iob quod non sit ei similis in terra homo simplex et rectus et timens Deum ac recedens a malo* (grč. ἄμεμπτος, Job 1,8; sim. Job 1,1.2.3). Slično, opisujući Jakoba kaže se za njega da je bio *autem vir simplex habitabat in tabernaculis* (grč. ἀπλαστος, Post 25,27). Postoji i više novozavjetnih primjera, npr. *prudentes sicut serpentes et simplices sicut columbae* (grč. ἀκέραιος, Mt 10,16), *volo vos sapientes esse in bono et simplices in malo* (grč. ἀκέραιος, R 16,19), *ut sitis sine querella et simplices* (grč. ἀκέραιος, Ph 2,15) ili *animas vestras castificantes in oboedientia caritatis in fraternitatis amore simplici ex corde invicem diligite adtentius* (grč. καθαρὸς, 1P 1,22). Među novozavjetnim su spisima takvi primjeri posebno česti u Pavlovim poslanicama. Osim navedenih R 16,19 i Ph 2,15, takvi se primjeri nalaze i u R 12,8, 2C 9,11.13, E 6,5, C 3,22. Na svima se tim mjestima lat. *simplex* nalazi prema grč. ἀπλότης (usp. komentar h) uz Mt 6,22 u NOVI ZAVJET 1998²: 50).

3.2.8.1. Primjeri uporabe leksema osnove *smêr-* za kreposti koje nisu poniznost

Primjer *vsako smêrenie izbavitela v slavê o(tv)ča veličbstviê otimet se* (iz nagovora sv. Lava pape, BrVO 61a) prema *Redemptoris humanitas in gloriam paternae maiestatis evecta sit* dobra je poveznica odjeljka o metonimizaciji tipa »dio za cjelinu«, kojom se zemno čovjekovo stanje prenosi na čitavu njegovu osobu i ovoga odjeljka u kojemu će se razmotriti primjeri uporabe leksema osnove *smêr-* za različite kreposti te kreposne postupke i ponašanja bliske poniznosti i ljubavi koja je nužna sastavnica kreposti poniznosti posredstvom metonimizacije tipa »dio za dio«. U navedenom je primjeru u latinskome predlošku *humanitas* (hysl. *smêrenie*) oprečno sintagmi *gloria paternae maiestatis* (hysl. *slava o(tv)ča velič stviê*). Prema tomu, ovdje je više nego o suprotnosti GORE i DOLJE riječ o opreci čovječjega (zemaljskoga, ne-proslavljenoga) i božanskoga (nebeskoga, proslavljenoga). Kako je čovječje stanje zemno, zemaljsko, kao što je pokazano u odjeljku 3.2.3., prevoditelj na mjestu »čovjekova stanja« jednostavno stavlja leksem *smêrenie*, jer je ono dobro sredstvo izricanja onoga što je vlastito čovjeku za razliku od onoga što je vlastito Bogu. Srodan je i primjer iz CommPs 21,2: *g(lago)lahъ sm(ê)renaê r(e)če h(rbst)ъ na s(love)sa sm(ê)renaê daleče bêahu êv's tvenago bož(a)stva* (PsFr 21a) prema grč. ἐφθεγγόμεν ταπεινά, φησὶν ὁ Χριστός, ἀλλ' οἱ λόγοι τῆς ταπεινώσεως μακρὰν ἦσαν τῆς περιφανεστάτης θεότητος. U prilog tomu govori opreka *smêrenih* (riječi) i pojma *êvstvenago božastva*, u kojemu se suprotstavljaju duboko čovječje stvarnosti (kao što su grijeh koji se spominje u CommPs 21,2 ili ridanje koje se spominje u Ps 21,2) i očitovanje Boga. S druge strane, treba obratiti pozornost i na primjer koji pokazuje da će glagoljaš leksemom osnove *smêr-* prevesti leksem osnove *humil-*, ako se u sintagmatskome odnose jedan do drugoga nađu leksem osnove *humil-* i leksem osnove *human-*: *smêreniemb i č(uv)stviemb gubavih služe* (*Legenda maior, Životopis bl. Franje*, BrN₂ 491d) prema lat. *humilitatis et humanitatis obsequia leprosis*.

Skupina primjera prijevodnih obrazaca s lat. *pudicitia, discretio, devotus, devotissimus, reverenter, benignus*, a posredno i sa *sedulitas*, pokazuju da su *smêr-*enost i ljudskost, iako s jedne strane oprečni proslavljenosti, veličajnosti i božanskomu, s druge strane povezani s nečim ljudskim – krepostima, i to stožernima. Najbliži je prototipnomu prijevodnomu obrascu

(hcl. *smêr-* prema lat. *humil-*) prijevodni obrazac s lat. *pudicitia*. U čitanju na Glavosijek Ivana Krstitelja taj se svetac daje za uzor opisujući ga kao *smêr(e)niê zn(a)m(e)niê* (BrN₂ 477a) prema lat. *pudicitiae titulus*. Ostali su prijevodni obrasci vezani za pojam stožernih kreposti koje su četiri: razboritost, pravednost, jakost i umjerenost (usp. Sap 8,7; KKC 1805-1809). Tim prijevodnim obrascima glagoljaš pokazuje svijest o tome da je čovjek ne samo grješan, nego je po ostvarenju kreposti i odraz Božjega karaktera, slika Božja. Činjenice grješnosti i nalikovanju Bogu tek istodobno iskazane istinito opisuju čovjeka. Primjer *timъ obrazomъ ili svidocstvom smêrenie tvorite to e(stъ) mati svimъ dobrimъ dêlomъ* (RegBen 45a) prema lat. *haec ergo aliaque testimonia discretionis, matris virtutum* dobar je predstavnik skupine primjera u kojima se leksemi osnove *smêr-* rabe za obilježavanje koncepata kreposti koje nisu poniznost. Tu se *smêrenie* izričito određuje kao *mati svimъ dobrimъ dêlomъ* (lat. *matris virtutum*), a rabi se za prijevod lat. *discretio* (ovdje ‘razboritost, rasuđivanje’ ili ‘razlučivanje’, što je glavno sredstvo ostvarivanja stožerne kreposti umjerenosti). Ova je odrednica *smêrenja* kao kreposti koja je izvorište ostalih kreposti povezana s prijevodnim obrascima lat. *human-* prema hosl. *smêr-*. Još dva slična primjera pokazuju da je *smêr-*nost među krepostima toliko važna da se leksemi te osnove mogu rabiti i kao prijevod za lat. lekseme koji obilježavaju kreposti, a nisu osnove *humil-*. To pokazuju npr. prijevodni obrasci s lat. *devotus, devotissimus, reverenter* kojima se izriču koncepti vezani za stožernu krepost pravednosti (ovdje bogoštovlja ili pobožnosti, kao izraza pravednoga odnosa prema Bogu): *g(ospod)i... podai da ... post’... smêrenimъ*⁴² *rabotaniemъ častili bihomъ* (oracija, BrN₂ 73b) prema lat. *Domine ... concede ut ... ieiunium ... devoto servitio celebremus*, zatim *prizri oče i na smêrenago krala n(a) š(e)go* (Vazmeni hvalospjev u MNov 98d)⁴³ prema lat. *respice etiam ad devotissimum imperatorem nostrum, te v’nide s’mêreno v cr(ъ)kvъ* (Životopis sv. Franje, BrVat₆ 184d) prema lat. *ecclesiam ... reverenter intravit*. Srodan je primjer: *rêše eteri ot prêstoec[ihъ] smêrajučih’s[et] ot i[j]judêi* (FgNic 1a) prema lat. *dicunt quidam de adstantibus benigni ex Iudaeis*. Naime, u tome se dijelu teksta *Nikodemova evanđelja* opisuje kako dobrohotni Židovi pred Pilatom brane Isusa od optužbi koje navode drugi Židovi želeći da Isus bude

⁴² U BrVO 154b stoji *umolenim’*.

⁴³ U MVat₄ 98b stoji *umilenago*.

osuđen. Kako pokazuje biblijski redak, takva je dobrostivost odlika ljubavi (usp. *benigna est caritas*, 1 C 13,4), a ona je opet nužna sastavnica *smêrenja* po trećemu i četvrtome razjašnjenju.

Zanimljiv je primjer leksema *smêritelno* koji se pojavljuje samo jednom, u propovijedi sv. Augustina biskupa u BrVb₄ 109c (retci 12-13): *kto estv bl(a)godêtv tvkmo iže smêritelno obiluetv* prema latinskome [*q*]uis bonus nisi *diligendo efficiatur*. Pisar je početni fonem *v* zamijenio skupinom *sm* (BrVat₆ 40b *vêritelno obiluet*, BrAc 43d *varetv ljubitelno*, BrN₂ 329b *vêrovat(e)lno obiluetv*). U preslikama BrVat₆, BrAc 43d i BrN₂⁴⁴ vidljivo je da je leksem o kojemu je riječ čitko napisan što smanjuje mogućnost da je pisar pogrešno pročitao predložak. Pisar je na osnovi metonimizacije »dio za dio« o kojoj je bilo riječi pravilno mogao skovati novi leksem: *smêritelno*. To je jedini primjer navedenoga leksema u korpusu za RCJHR. Primjera je za lekseme *vêrovatelno* više (v. rječnički članak ВЪРОВАТЕЛНЪ u 12. sveščiću RCJHR-a, str. 121).

U BrVO 173a, u referenci na častohleplje Zebedejevih sinova (usp. Mt 20,20-28) u propovijedi sv. Ambrozija biskupa stoji: *nastoêniem 'mater 'nim' smêrenie m(i)l(o)stivo moli sp(as)itela* prema lat. *studio maternae sedulitatis indulgentior obsecrabit Salvatorem*. Hcsl. *smêrenie* pojavljuje se kao neprimjeren prijevod lat. *sedulitas*. Prevoditelj propovijedi za taj se prijevodni obrazac mogao opredijeliti ako je lat. *sedulitas* pridružio njegovo češće značenje koje ima pozitivnu moralnu vrijednost: 'marljivost, ustrajnost, žar'. U tome se slučaju navedeni latinski leksem može prevesti kao *smêrenie* vodeći se njegovom metonimizacijom »dio za dio« promijenjenom strukturom po kojoj se leksemi osnove *smêr-* rabe u značenju različitih kreposti. Prevoditelj je tu očito zanemario ili previdio negativnu moralnu vrijednost koju latinski leksem ima u navedenom kontekstu.

3.2.9. Primjeri u kojima su leksemi hcsl. osnove *smêr-* umetnuti

Kada se u utvrđenome latinskome ili grčkome predlošku ne nalazi leksem koji odgovara hcsl. leksemu osnove *smêr-*, može se reći da je taj leksem glagoljaš umetnuo. U korpusu prikupljenu za ovaj članak nalaze se barem tri takva primjera. U ta tri utvrđena slučaja riječ je o leksemu *smêreno* i to u skladu s četvrtim razjašnjenjem. Jednom se pojavljuje uz *prositi* i to na već

⁴⁴ Preslike se čuvaju u knjižnici Staroslavenskoga instituta u Zagrebu.

navedenome mjestu iz CTK 99v: *bože prosim smêreno neizmernie milosti tvoee pomozî n(a)šemu smereniju* prema lat. *deus, quaesumus immensam pietatem tuam, ut ad introitum in tuo nomine humilitatis nostrae*. Dva su primjera slična po tome što je prilog *smêreno* povezan s glagolima kretanja, *prêiti* i *prêkloniti se*: *m(u)č(e)n(i)kь ... smêreno preide k neb(e)skimь* prema lat. *pervenit ad caelestia* (BrAc 44d) i *p(e)trь ... k' kr(i)žu g(ospod)nju prikloni se smêreno da ne oskudêetъ v' semь divnago svoego smêreniê sila i naukь novoe taini* (BrVat₆ 134d-135a) prema lat. *Petrus ... crucis dominicae declinavit ... ut ostenderet universis admirandae se humilitatis virtutem novique misterii disciplinam*. Umetanje leksema osnove *smêr-* u kontekstima iz kojih se iščitava da je njihovo značenje povezano s četvrtim razjašnjenjem važan su pokazatelj da je u glagoljaševoj svijesti baš to razjašnjenje prototipno.

Konačno, evo i primjera *da poučeniem' m(i)l(o)sr'diê l'čeniem' ostrotu smêreniem*⁴⁵ *izvr'gl' bi prêkosloviê* (propovijed sv. Ambrozija biskupa, BrVO 342b) prema lat. *clementer tamen, ut persuasio humanitatis asperitatem coërcitionis excluderet* u kojemu je teško odrediti paralelu za hosl. *smêrenie*. Leksem je možda umetnut. Na to bi upućivalo izostanak lat. leksema u odgovarajućemu padežu uz odmah primjetan višak hosl. leksema u odnosu na lat. frazu. Leksem *smêreno* ovdje može biti blizak značenju leksema »blagost« (prema opreci s *ostrota* 'oštrina, grubost'), ali i »čovjekoljublje«. U oba bi slučaja taj primjer trebalo pribrojiti primjerima opisanima pomoću metonimizacije »dio za dio« (3.2.8.1.).

4. PREGLED RASPOREDA PREPOZNATIH RAZJAŠNENJA TE ZNAČENJSKIH I PRIJEVODNIH POJAVA

Usporedba prijevodnih obrazaca s leksemima grč. osnove *ταπειν-* i lat. osnove *humil-* u biblijskim i nebiblijskim tekstovima pokazala je jednostavnu strukturu prijevodnih obrazaca u biblijskim tekstovima u odnosu na strukturu prijevodnih obrazaca u nebiblijskim tekstovima. Udio je prototipnoga prijevodnoga obrasca (s leksemima grč. *ταπειν-*) u biblijskim primjerima veći

⁴⁵ Na mjestu leksema *smêrenie* u devet drugih kodeksa stoji leksem *umilenie*, kako pokazuje kritički aparat u STANKOVSKA 2001: 271 (Moscoviense, Novljanski, Ljubljanski (163a/2), Dabarski, Baromićev, Kosinjski, Borg. Illiryco 10, Dragučki brevijar te brevijar Cap. S. Pietro D215).

no što je udio prototipnoga prijevodnoga obrasca (s leksemima lat. *humil-*) u nebiblijskim primjerima. Ujednačenost se strukture biblijskih prijevodnih obrazaca još jasnije uočava kada se prijevodnim obrascima s grč. *ταπειν-* pri-broje i prijevodni obrasci s lat. *humil-* kao prototipni za prijevod s latinskoga. Razlika se strukture prijevodnih obrazaca u biblijskim i nebiblijskim primje-rima odražava i pri usporedbi odabranih skupina nebiblijskih tekstova. U tek-stovima koji su izravnije povezani s biblijskim tekstom, kao što su antifone ili CommPs, izrazito je veća učestalost prototipnih prijevodnih obrazaca u od-nosu na udio prototipnoga prijevodnoga obrasca s lat. *humil-* u posljednicama i RegBen kao primjera nebiblijskih tekstova izravno prevedenih s latinskoga predložka i tek neizravno povezanih s biblijskim tekstom.

U trećemu je poglavlju pokazano da se u nebiblijskim hcsl. tekstovima pojavljuju sva razjašnjenja prepoznata u biblijskim hcsl. tekstovima: razjaš-njenje A, te prvo, drugo, treće i četvrto razjašnjenje, ali u drugačijemu omje-ru. Osim njih, zabilježene su i neke skupine značenja koje nisu primjećene u biblijskim tekstovima.

Nekolicina je primjera povezanih s prvim razjašnjenjem. Tek je u jednome među njima posve čisto stanje, jer je leksem *presmêreno* rabljen u konkret-nome značenju, a i neposredan kontekst (na razini sintagme) treba tumačiti u konkretnome značenju. Tri su primjera slična po tome što im kontekst na razini sintagme pokazuje da je riječ o konkretnome značenju. No, kada se isti primjer promotri na razini rečenice i teksta, vidi se da se na tim razinama pokazuje metaforično značenje čitave sintagme koje je leksem osnove *smêr-član*.

U vezi s primjerima drugoga razjašnjenja primjećuje se više činjenica. Najprije, među njima su najčešći primjeri iz CommPs, što ne iznenađuje s obzirom da se tekst komentara oslanja na psaltirski tekst, a već je utvrđeno da je za njega prototipno drugo razjašnjenje. Potom, primjećuje se da se češće istaknuti koraci povezuju s nekim središtem razjašnjenja (ovdje češće nakon 4. koraka koji prethodi prvomu središtu razjašnjenja), nego za druge korake (ovdje se to odnosi na istaknutost 7. ili 8. koraka koji se nalaze nakon drugoga središta razjašnjenja). Osim toga, u primjeru prijevodnoga obrasca s lat. *com-primere* bilježi se prijenos (dijela) metaforizacije s razine sintagme na razinu leksema.

I u primjerima se trećega razjašnjenja primjećuje da su istaknuti obično

oni koraci koji se vežu za neko središte razjašnjenja. S obzirom da se i ovdje kao i u drugome razjašnjenju češće istaknutiji koraci povezani s prvim središtem razjašnjenja (nakon 4. koraka u obama razjašnjenjima), dobro je to primijetiti, kako bi se takav nalaz mogao usporediti s mogućim sličnim značenjskim raščlambama leksema neke druge hosl. osnove. U odnosu na raščlambu provedenu na biblijskim tekstovima, može se reći da su primjeri trećega razjašnjenja češći u nebiblijskim tekstovima.

Iz odjeljka o primjerima u kojima se očituje povezanost trećega i četvrtoga razjašnjenja vidljivo je da su takvi primjeri brojniji nego u biblijskim tekstovima. Među njima se prepoznaju dvije skupine. Prvi su oni koji su povezani s bliskosti *-mêr-* i *-mir-*, a oslanjaju se na posljednji korak trećega i prvi korak četvrtoga razjašnjenja koji se sastoji u 'pomirenju' GORE i DOLJE. Tu ulaze i primjeri u kojima se leksemi lat. *reconcili-* prevode leksemima hosl. osnove *smêr-*. Drugu skupinu primjera čine oni u kojima se Isus (Z) koji se pojavljuje u trećemu razjašnjenju predstavlja kao uzor *smêr-*enja po četvrtome razjašnjenju. U nju treba uvrstiti i primjere u kojima se kao uzor postavljaju sveci, osobe koje na vjerodostojniji način ostvaruju Isusovu narav.

Niz primjera četvrtoga razjašnjenja pokazuje da su oni u nebiblijskim tekstovima najbrojniji. Osim brojnosti, obilježava ih najveći broj neprototipnih prijevodnih obrazaca koji su redom vezani za izricanje kreposti koje nisu poniznost, a posredstvom metonimizacije »dio za dio«. Ta dva svojstva daju naslutiti da tomu razjašnjenju treba dati središnje mjesto u tumačenju konceptualne i značenjske strukture vezane za lekseme hosl. osnove *smêr-*, a uz to i da poniznost ima povlašteno mjesto među drugim krepostima. Konačno, da četvrto razjašnjenje treba prepoznati kao središnje u konceptualnoj strukturi vezanoj za pojavljivanje leksema osnove *smêr-* u nebiblijskim tekstovima pokazuje i činjenica da konteksti u kojima su umetnuti leksemi te osnove pokazuju da je riječ o četvrtome razjašnjenju.

Zanimljivi su primjeri u kojima značenje leksema osnove *smêr-* odgovara značenju leksema osnove *mêr-*. Među biblijskim primjerima takvi nisu zabilježeni. Ta činjenica, zajedno s onom da su takvi primjeri zabilježeni samo u RegBen, daju naslutiti da je riječ o utjecaju hrvatskoga govora na csl. idiom. Može se pretpostaviti da glagoljašu koji zamjenjuje osnovu *smêr-* i *mêr-* osnova *smêr-* nema konceptualnu i značenjsku strukturu istovjetnu onoj koju rabi prevoditelj biblijskih tekstova. U tome smislu u odjeljku 3.1.

stoji da prevoditelj RegBen lekseme osnove *smêr-* (barem djelomično) rabi kao obilježivače biblijskoga teksta.

Također postoji određen broj primjera u kojima se značenje veže za osnovno, nemetaforizirano značenje leksema grč. *ταπειν-* i lat. *humil-* (v. 3.2.3.). Njihovo je postojanje bilo poticajem da se ponovo razmotre neki biblijski primjeri koji su ranije pridruženi primjerima vezanima za četvrto razjašnjenje.

4.1. Razvrstavanje prepoznatih značenjskih i leksičkih promjena

Navedena se razjašnjenja i značenjske promjene koje se primjećuju u njihovome dosegu mogu razvrstati s obzirom na to pripadaju li onomasiološkomu ili semasiološkomu planu. Takvu je tipologiju leksičkih i značenjskih promjena predložio Dirk GEERAERTS (1997: 93-102; 2002a; 2002b). U okvir onomasioloških pojava može se smjestiti oblikovanje osnove *smêr-* za prijevod leksema grč. osnove *ταπειν-*. Teleološko se objašnjenje uzroka takvoga svjesnoga izbora scsl. paralele može naći u postizanju željenoga cilja, koji je bolja komunikacija poruke (o prepoznavanju uzroka leksičkih promjena v. GEERAERTS 1997: 102 i dalje). O ostalim mogućim onomasiološkim pojavama i promjenama, podjednako u kakvoćnome i količinskome vidu, ne može se govoriti dok se ne razmotre značenjske i konceptualne strukture drugih osnova koje sudjeluju u izricanju pojmova iz područja poniznosti. U prvome se redu to odnosi na (h)csl. osnove *umil-* i *poniz-*.

Valja obratiti pozornost na nekoliko pojava sa semasiološkoga područja. Među kakvoćnim semasiološkim promjenama prepoznaju se metonimizacija i metaforizacija. Obje su te promjene denotacijske naravi i neovisne (nisu analoške, potaknute stanjem u drugim leksičkim jedinicama).⁴⁶ Zabilježena

⁴⁶ Dirk GEERAERTS (1997: 94 i dalje) među neovisne semasiološke promjene denotacijskoga (referencijalnoga) značenja ubraja: ograničenje ili uženje (specijalizaciju), poopćenje (generalizaciju), metonimiju i metaforu, sljedeći tradicionalnu razdjelbu značenjskih promjena. U kognitivnoj je semantici u radovima jezikoslovaca središnje kognitivističke struje (npr. LAKOFF i JOHNSON 1980, 1999 te radovi u PANTHER i RADDEN 1999 i BARCELONA 2000a) prilično zastupljeno i drugačije mišljenje – da je poopćenje vrsta metonimijske promjene. Geeraerts u barem jednome svojem novijem radu ne ulazi u raspravu o tom treba li metonimiju i poopćenje držati dvjema ravnopravnima značenjskima promjenama ili poopćenje treba držati vrstom metonimijske promjene, ali prepoznaje da se neke značenjske promjene mogu tumačiti poopćenjem i metonimizacijom (v. PEIRSMAN

su dva tipa metonimizacije. Prvi, tipa »dio za cjelinu«, prisutan je u promjeni kojom se stanje u kojemu se ljudska duša nalazi dok čovjek živi na zemlji prenosi na čitavu osobu. Takva je metonimizacija zabilježena već u biblijskim (Ps 21,22, Ph 3,21), ali i u nebiblijskim primjerima (u antifoni iz MVat₄ 2c, oracijama na CTk 99v i RitAc 60r). Primjeri su drugoga tipa metonimizacije, »dio za dio«, kojim se leksemi osnove *smêr-* primjenjuju na različite kreposti koje nisu poniznost, navedeni i obrađeni u odjeljku 3.2.8.1.

Među prave se primjere metaforizacije ne mogu ubrojiti primjeri u kojima je metaforizacija provedena na razini višoj od leksičke. Ni primjer *smêrih se za ničtare i ne vidihb* prema lat. *ad nihilum redactus sum et nescivi* (RegBen 16b), u kojemu je na osnovi vlastitoga tumačenja glagoljaša metaforizaciju s razine sintagme prenio na razinu leksema, ne može se navesti kao pravi primjer metaforizacije. Ta složena sintagmatska promjena ima analošku sastavnicu koja je srodna ili slična elipsi, iako nije riječ ni o elipsi. Naime, iako hosl. *smêrih se* može zamjeniti čitavu lat. sintagmu *ad nihilum redactus sum*, ipak u hosl. tekstu postoje paralele za sve dijelove latinske sintagme u skladu sa sklonosti prevođenju »riječ za riječ«. Kada se isključe svi navedeni primjeri, kao jedini se primjer metaforizacije može iznijeti usporedba tla i zemlje s propadljivim čovjekovim stanjem dok živi na Zemlji koja prethodi metonimijskomu prenošenju toga stanja na čitavu osobu. U raščlambi biblijskih primjera (LUČIĆ 2006-2007) predstavljeni su pokazatelji da su prevoditelji

i GEERAERTS 2006: posebno str. 306 i 307). Pitanje je odnosa poopćenja i metonimizacije vezano za pitanje naravi metonimizacije te za njezinu tipizaciju (LAKOFF i JOHNSON 1980; radovi u KŐVECSÉS i RADDEEN 1998 te BARCELONA 2000a; SETO 1999, 2003; RUIZ DE MENDOZA IBÁÑEZ 2000, a na posljednju se tipizaciju oslanja npr. i RUIZ DE MENDOZA IBÁÑEZ i DÍEZ VELASCO 2003. itd.). Neki autori predlažu različite sistematizacije kojima se sve metonimije svode na tek dvije osnovne skupine (tako je u navedenim radovima SETA i RUIZ DE MENDOZA IBÁÑEZA). SETO (2003) navodi da jezikoslovci središnje kognitivističke struje zbog nedosljednoga razlikovanja entiteta i kategorija ne mogu odrediti opseg pojma metonimije na zadovoljavajući način. Time obrazlaže potrebu za razlikovanjem *E-metonimija* (koje se odnose na entitete) i *K-metonimija* (eng. *C-metonymies*; koje se odnose na kategorije), a koje je proveo u svome ranijemu radu (SETO 1999). Korijen toj zbrci autor vidi u Langackerovome modelu koji uzima u obzir metaforizaciju, ali ne ostavlja prostora metonimizaciji (LANGACKER 1988; za kritiku toga mišljenja v. RAFFAELLI 2007: 142-143). Seto zato predlaže tzv. kognitivni trokut čije bi vrhove zauzimali metafora, metonija i sinegdoha.

Prema tomu, u novijim se kognitivističkim radovima ne stavlja samo u pitanje granica metaforizacije i metonimizacije (v. bilj. 27; svojim je kognitivnim trokutom na tragu takvoga razmišljanja i Seto), nego i poopćenja i metonimizacije.

s grčkoga na scsl. lekseme osnove *smêr-* uveli u prijevodni obrazac s leksemima grč. osnove *ταπειν-* na osnovi teološkoga tumačenja povezana s trećim razjašnjenjem koji je već metaforičan. Jednom uspostavljen prijevodni obrazac koji povezuje grč. *ταπειν-* i csl. *smêr-* prenesen je na sve lekseme grč. osnove *ταπειν-*. Takav je prijevodni postupak uspoređan s postupkom koji je prepoznala Татьяна ИЛИЕВА (2006: 149) u scsl. teološkome leksiku *Bogoslovlja* (u grč. izvorniku: *Ἐκθεσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*) Ivana Damašćanskoga. Taj je grčki tekst na scsl. preveo Joan (Ivan) Egzarh. Autorica tu prepoznaje tri tipa prijevodnih postupaka: a) izravno preuzimanje čitave višeznačne strukture jezične jedinice, b) značenjski prijenos (preuzimanje metaforičnoga prijenosa) te c) metaforizaciju i demetaforizaciju kao pojave u jeziku primatelju koje se događaju neovisno o stanju u jeziku davatelju. Na osnovi grčkoga i hcsl. geslara korpusa za RCJHR u kojima je razvidno da se leksemi grč. osnove *ταπειν-* dosljedno prevode csl. leksemima osnove *smêr-*, zaključuje se da je ovdje riječ o tipu prijevodnoga postupka navedenoga pod a), ali koji je primijenjen na čitavu skupinu leksema jedne osnove, a ne samo na jednu jezičnu jedinicu.

Ako je doista najprije uspostavljen prijevodni obrazac između leksema grč. osnove *ταπειν-* i scsl. *smêr-* u trećemu razjašnjenju kao što je zaključeno u raščlambi biblijskih primjera (LUČIĆ 2006-2007), nameće se pitanje treba li nemetaforizirana značenja, kakvo je npr. povezano s prvim razjašnjenjem, tumačiti kao demetaforizaciju. Takvo bi tumačenje moglo biti primjereno samo kada bi ta promjena bila provedena tek u scsl. ili hcsl. S obzirom da se izricanje nemetaforiziranoga prvoga kao i drugoga, trećega i četvrtoga razjašnjenja u kojima je provedena metaforizacija očituje već u leksemima osnova grč. *ταπειν-* i lat. *humil-*, ta se pojava ne može tumačiti kao značenjska promjena u okviru csl. Također, dok se za lekseme lat. osnove *humil-* i grč. *ταπειν-* može reći da su prošli semasiološku nedenotacijsku promjenu poboljšanja (amelioracije) na prijelazu iz prvoga u drugo razjašnjenje (a prenosi se i na treće i četvrto), za lekseme se csl. osnove *smêr-* to ne može reći. Scsl. je osnova naime stvorena za prijevod navedenih, najprije grčkih, a zatim i latinskih leksema koji su već prošli tu promjenu.

S količinskoga se vida u semasiološkome području prepoznaje najveća istaknutost značenja povezana s četvrtim razjašnjenjem i to na osnovi potkrijepa navedenih pri kraju prethodnoga odjeljka: najveća brojnost, najve-

ći broj neprototipnih prijevodnih obrazaca, konteksti u kojima su umetnuti leksemi osnove *smêr-* pokazuju da je riječ o značenju povezanome s četvrtim razjašnjenjem.

5. ZAKLJUČAK

Značenjska je struktura nebiblijskih tekstova složenija od one biblijskih primjera. Sačuvano je svih pet konceptualizacija zabilježenih u biblijskim primjerima (prvo, drugo, treće, četvrto i razjašnjenje A), ali je njihov odnos drugačiji. Osim toga, u nebiblijskim se primjerima pojavljuju i skupine značenja koje se ne pojavljuju u biblijskim tekstovima.

U razvrstavanju je primijećenih značenjskih promjena primijenjeno Geeraertsovo razlikovanje kakvoćnoga i količinskoga vida onomasiološkoga i semasiološkoga područja. Onomasiološke će se pojave primjereno moći razmotriti nakon što se raščlani stanje u drugim osnovama koje sudjeluju u izricanju koncepta poniznosti. Među kakvoćnim su semasiološkim promjenama prepoznata dva tipa metonimizacije od kojih je jedan tip (naknadno) prepoznat i u biblijskim tekstovima te metaforizacija. Razlikuju se primjeri metaforizacije na leksičkoj razini od onih na sintagmatskoj ili višoj razini. Samo se primjeri metaforizacije na leksičkoj razini prepoznaju kao važni za značenjsku raščlambu leksičkoga značenja. Primjeri su prijenosa metaforizacije s leksičke na sintagmatsku razinu, i obrnuto, ostavljeni po strani u ovdje provedenoj raščlambi. Metaforizaciju se kao i moguću demetaforizaciju na razini čitavih razjašnjenja te nedenotacijsku promjenu poboljšanja (amelioracije) može tražiti samo u okviru grčkoga i latinskoga leksika. U (h)csl. skup leksema osnove *smêr-* preuzeta je višeznačna značenjska struktura kakva je u grčkome postojala vezano za lekseme osnove *ταπειν-* te je iz grčkoga prenesena i u latinski vezano za osnovu *humil-*.

Dok su se u biblijskim tekstovima posebno isticali drugo i treće razjašnjenje, a treće je izlučeno i kao prototipno iako ne i s najbrojnijim potvrđama, u nebiblijskim se tekstovima prototipnim, a i najučestalijim, pokazuje četvrto razjašnjenje koje se rabi u slučajevima izricanja kršćanske kreposti poniznosti. Istaknuto se mjesto četvrtoga razjašnjenja u konceptualizaciji leksema osnove *smêr-* može tumačiti kao naravni nastavak stanja u biblijskim primjerima.

U nebiblijskim su primjerima primijećena dva glavna smjera proširiva-

nja značenjske strukture kakva je pronađena u biblijskim tekstovima. Prvi se smjer razvija iz prototipnoga i najučestalijega četvrtoga razjašnjenja. Posredstvom metonimizacije »dio za dio«, leksemima se osnove *smêr-* izriču kreposti koje nisu poniznost. U prvome redu to pokazuju prijevodni obrasci s npr. lat. *devotus*, *devotissimus*, *reverenter*, a možda i *diligendo* te *sedulitas*. Kada stvara nove lekseme osnove *smêr-* (*smêritelno*) ili ih umeće bez paralele u latinskome predlošku (*smêreno*), glagoljaš to čini u skladu sa središnjim, prototipnim značenjem. Drugi je smjer proširenja stvaranje nove skupine značenja u kojemu se hscl. osnova *smêr-* izjednačuje s osnovom *mêr-* hrvatskoga govora. Upravo u skupini tekstova u kojoj se katkad leksemi osnove *smêr-* rabe kao da je riječ o leksemima osnove *mêr-* (RegBen), primjećuje se i sklonost da se leksemi osnove *smêr-* rabe kao obilježivači arhaičnijega, biblijskoga teksta.

POPIS KRATICA IZVORA:

- BrAc – *Akademijin brevijar (dio brevijara iz 1384?)*
 BrLab – *Ljubaljanski brevijar*, kraj XIV. st.
 BrMoscovicense – *Moskovski brevijar*, 1442-1443.
 BrN₂ – *Drugi novljanski brevijar*, 1495.
 BrVat₅ – *Peti vatikanski brevijar (I. dio Vatikanskoga brevijara)*, sredina XIV. st.
 BrVat₆ – *Šesti vatikanski brevijar (II. dio Vatikanskoga brevijara)*, sredina – treća četvrt XIV. st.
 BrVb₁ – *Prvi vrbnički brevijar*, XIII – XIV. st.
 BrVb₂ – *Drugi vrbnički brevijar*, 1462-1463.
 BrVb₄ – *Četvrti vrbnički brevijar*, XIV. st.
 BrVO – *Brevijar Vida Omišljanina*, 1396.
 CGrš – *Grškovičev zbornik*, XVI. st.
 CIvan – *Ivančićev zbornik*, XIV-XV. st.
 COxf – *Oxfordski zbornik*, XV. st.
 CPar – *Pariški zbornik*, 1375.
 CPet – *Petrisov zbornik*, 1468.
 CTK – *Tkonski zbornik*, prva četvrt XVI. st.
 CVinod – *Vinodolski zbornik*, početak XV. st.
 FgEust – *odlomak Legende o sv. Eustahiju (1. Pazinski fragment)*
 FgNic – *odlomci Nikodemova evanđelja (4. Pazinski fragment)*
 FgNicod – *odlomak Nikodemova evanđelja opširnije redakcije*, XV. st.

FgTrans – odlomci *Uspenja Bogorodice* (3. Pazinski fragment)

MNov – *Misal kneza Novaka*, 1368.

MVat₄ – *Najstariji hrvatskoglagoljski misal* (Borg Illir. 4.), početak XIV. st.

PsFr – *Fraščićeve psaltir*, 1463.

PsLob – *Lobkovicov psaltir*, 1359.

PsPar – *Psaltir iz Pariškoga zbornika*, XIV. st.

RegBen – *Pravilo sv. Benedikta*, kraj XIV. st.

RitAc – *Akademijin ritual* (Krnji ritual), XV. st.

RitKlim – *obrednik iz Klimantovićeve zbornika*, 1501-1512.

LITERATURA

- BADURINA-STIPČEVIĆ, V. 2004. Legenda o sv. Hilarionu Opatu u hrvatskoglagoljskim brevijarima. *Slovo* 52-52. 27-40.
- BARCELONA, A. 2000a. *Metaphor and metonymy at the crossroads: a cognitive perspective*. Berlin: Walter de Gruyter.
- BARCELONA, A. 2000b. On the plausibility of claiming a metonymic motivation for conceptual metaphor. U: A. Barcelona (Ed.). *Metaphor and metonymy at the crossroads: a cognitive perspective*. Berlin and New York: Mouton de Gruyter, 31-58.
- BARCELONA, A. 2002. Clarifying and applying the notions of metaphor and metonymy within Cognitive Linguistics: an update. U: Dirven, R. and R. Pörings (eds.), *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast. (Cognitive Linguistics Research 20.)*. Berlin i New York: Mouton de Gruyter, 207-278.
- BARCELONA, A. 2003. The Metaphorical and Metonymic Understanding of the Trinitarian Dogma. *IJES* 3(1), 1-27.
- CROFT, W. 2006a[1993]. The role of domains in the interpretation of metaphors and metonymies. U: Dirk Geeraerts, René Dirven, John R. Taylor (eds.); Ronald W. Langacker (honorary editor). *Cognitive Linguistics: Basic Readings*. Berlin - New York: Mouton de Gruyter. 269-302. (izvorno objavljeno u: *Cognitive Linguistics* 4(4). 335-370.; u donekle promijenjenoj inačici tiskano i u: Dirven, R. i R. Pörings (eds.) 2002. *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*. Berlin i New York: Mouton de Gruyter, 161-205.)
- CROFT, W. 2006b. On explaining metonymy: Comment on Peirsman and Geeraerts, »Metonymy as a prototypical category«. *Cognitive Linguistics* 17-3, 317-326.
- GEERAERTS, D. 1993. Generalised Onomasiological Saliency. Jan Nuyts & Eric Pederson (eds.), *Perspectives on Language and Conceptualization* (Belgian Journal of Linguistics 8). Brüssel: Editions de l'Université de Bruxelles, 43-56.

- GEERAERTS, D. 1997. *Diachronic Prototype Semantics*. Oxford: The Clarendon Press.
- GEERAERTS, D. 2000. Saliency phenomena in the lexicon: A typology. U: Albertazzi, Liliana (ed.). *Meaning and Cognition*, 79-101.
- GEERAERTS, D. 2002a. The theoretical and descriptive development of lexical semantics. U: Leila Behrens i Dietmar Zaefferer (eds). *The Lexicon in Focus. Competition and Convergence in Current Lexicology*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 23-42.
- GEERAERTS, D. 2002b. The scope of diachronic onomasiology. U: Vilmos Agel, Andreas Gardt, Ulrike Hass-Zumkehr i Thorsten Roelcke (red.), *Das Wort. Seine strukturelle und kulturelle Dimension. Festschrift für Oskar Reichmann zum 65. Geburtstag*. Tübingen: Niemeyer, 29-44.
- GEERAERTS, D. 2006. Introduction: A rough guide to Cognitive Linguistics. U: Dirk Geeraerts, René Dirven, John R. Taylor (eds.); Ronald W. Langacker (honorary editor). *Cognitive Linguistics: Basic Readings*. Berlin - New York: Mouton de Gruyter. 1-28.
- GEERAERTS, D., S. GRONDELAERS i P. BAKEMA. 1994. *The Structure of Lexical Variation. Meaning, Naming, and Context*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- GRADY, J. E. 2007. Metaphor. U: Dirk Geeraerts i Hubert Cuyckens (eds.). *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford: Oxford University Press. 188-213.
- ИЛИЕВА, Т. 2006. Метафората като словобразователен способ в старобългарския език (върху материал от Йоан-Екзарховия превод на Богословието). *Slavia* 75 (sv.2). 149-155.
- JAGIĆ, V. (edidit) 1907. *Psalterium Bononiense*. Beč (Vindobonae); Gerold & soc., Berlin (Berolini); Apud Weidmannos, Petrograd (Petropoli): C. Ricker.
- ККС. 1994. *Katekizam Katoličke crkve*. Zagreb: Hrvatska biskupska konferencija i Glas Koncila.
- KÖVECSES, Z. 2002. *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- KÖVECSES, Z. i G. RADDEN 1998. Metonymy: Developing a cognitive linguistic view. *Cognitive Linguistics* 9. 37-77.
- LAKOFF, G. 2006[1993]. The contemporary theory of metaphor. U: Dirk Geeraerts, René Dirven, John R. Taylor (eds.); Ronald W. Langacker (honorary editor). *Cognitive Linguistics: Basic Readings*. Berlin - New York: Mouton de Gruyter. 141-238. (izvorno objavljeno u: Andrew Ortony (ed.). *Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press. 202-251.)
- LAKOFF, G. i M. JOHNSON. 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- LAKOFF, G. i M. JOHNSON. 1999. *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western*

- LAMPE, G.W. H. (ed.). 1968. *A Patristic Greek Lexicon*. Oxford: Clarendon Press.
- LANGACKER, R. W. 1988. A usage-based model. U: Rudzka-Ostyn, Brygida (ed.), *Topics in Cognitive Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins, 127-161.
- LIDDELL, H. G. i SCOTT, R. 1968. *A Greek-English Lexicon* (With a supplement). Oxford: Clarendon Press.
- LUČIĆ, V. 2006-2007. Značenje hrvatskokrkvenoslavenske osnove *smêr-* i prevođenje na starocrkvenoslavenski. *Slovo* 56-57, 303-318.
- LUČIĆ, V. 2008. *Semantička raščlamba hrvatskoga crkvenoslavenskoga leksika koji izriče osjećajnost*. Doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- NOVI ZAVJET². 1998. *Novi zavjet - s uvodima i bilješkama Ekumenskog prijevoda Biblije*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- NAZOR, A. 1969. Senjski transit svetoga Jerolima i njegov predložak. *Slovo* 18-19, 171-188.
- PANTHER, K.-U. i G. RADDEN (eds.) 1999. *Metonymy in Language and Thought*. Amsterdam: John Benjamins.
- PANTHER, K.-U. i L. THORNBURG. 1999. The potentiality for actuality metonymy in English and Hungarian. U: Panther, K.-U. i G. Radden (eds.), *Metonymy in Language and Thought*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 333-357.
- PANTHER, K.-U. i L. THORNBURG. 2007. Metonymy. U: Dirk Geeraerts i Hubert Cuyckens (eds.). *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford: Oxford University Press. 236-263.
- PEIRSMAN, Y. i GEERAERTS, D. 2006. Metonymy as a prototypical category. *Cognitive Linguistics* 17-3. 269-316.
- RADDEN, G. (2000). How metonymic are metaphors?. U: A. Barcelona (Ed.), *Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective*. Berlin i New York: Mouton de Gruyter, 93-108.
- RAFFAELLI, I. 2007. Neka načela ustroja polisemnih leksema. *Filologija* 48. 135-172.
- RCJHR. 2000. *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*. sv. 1. *a¹ - vrêdb*. Zagreb: Staroslavenski institut.
- RCJHR. 2004. *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*. sv. 12. *vsue - vêće*. Zagreb: Staroslavenski institut.
- RUIZ DE MENDOZA IBÁÑEZ, F. J. 2000. The role of mappings and domains in understanding metonymy. U: Barcelona, A. (ed.). *Metaphor and Metonymy at the Crossroads. A Cognitive Perspective*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 109-132.
- RUIZ DE MENDOZA IBÁÑEZ, F. J. i O. I. DÍEZ VELASCO 2003. High-level modal metonymies in English and Spanish. *Jezikoslovlje* 4.1. 103-120
- SEPTUAGINTA. <http://www.e-sword.net>

- SETO, K. 1999. Distinguishing Metonymy from Synecdoche. U: K.-U. Panther i G. Radden (Eds.), *Metonymy in Language and Thought*. Amsterdam: Benjamins, 91-120
- SETO, K. 2003. Metonymic Polysemy and its place in meaning extension. U: Nerlich, B. et al. (eds.) *Polysemy: Flexible Patterns of Meaning in Mind and Language*, Berlin: Mouton de Gruyter, 195-214.
- STANKOVSKA, P. 2001. *Rekonstrukce charvátskohlaholského homiliáře*. Disertační práce. Prag: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- ŠTEFANIĆ, V. 1964. Glagoljski Transit svetoga Jeronima u starijem prijevodu. *Radovi Staroslavenskoga instituta, knj. 5.* 99-161.
- ŠTEFANIĆ, V. 1970. *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije II*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- TANDARIĆ, J. 1973. *Jezik sekvencija u hrvatskogagoljskim misalima*, magistarska radnja, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Thought*. New York: Basic Books.
- VULGATA. <http://www.e-sword.net>
- WITTGENSTEIN, L. 1987². *Tractatus Logico-Philosophicus*. Sarajevo: Veselin Masleša - Svjetlost.

S u m m a r y

TRANSLATIONAL PATTERNS, CONCEPTUALIZATION AND MEANING OF THE CROATIAN CHURCH SLAVONIC STEM *SMĚR-* IN NON-BIBLICAL TEXTS

This article is a sequel to the earlier semantic analysis of the biblical examples of the lexems of the Croatian Church Slavonic (abb. CCS) stem *směr-* (LUČIĆ 2006-2007). Here, the semantic analysis of the non-biblical examples of the same stem has been conducted. Both analyses are based on the corpus of the *Dictionary of the Croatian Redaction of Church Slavonic*. In both articles mainly the same methodology was used – the one based on the translational patterns and explications according to the hypothesis of the *Natural Semantic Metalanguage*. Such an analysis shows that the semantic structure of the non-biblical examples is more complex than the structure of the biblical examples.

Onomasiological phenomena have not been taken into account, since only the lexems of one stem have been analysed. Therefore, the attention was brought to the qualitative and quantitative aspects of the semasiological changes as

proposed in the work of Dirk Geerearts. Among qualitative semasiological changes two types of metonymization and (one type of) metaphorization are recognized. Considering the quantitative aspect, the explication connected to the expression of the Christian virtue of humility is the most salient. Compared to the biblical examples, two main directions of the amplification of the semantic structure among the non-biblical examples are recognized. The first one develops from the aforementioned most salient explication. The second direction relies on the semantic equalizing of the CCS stem *smêr-* and the Croatian vernacular stem *mêr-*. In the text where the latter direction has been recognized (*Regula s. Benedicti*), there is a tendency to use the lexems of the stem *smêr-* as markers of the more archaic, biblical text.

Key words: Croatian Church Slavonic language, corpus of the *Dictionary of the Croatian Redaction of Church Slavonic*, translational patterns, amplification of the semantic structure, semantic equalizing of different stems, concept of humbleness

Translated by Vida Vukoja

Prikazani rezultati proizašli su iz znanstvenoga projekta »Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije«, provođenog uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

Izvorni znanstveni članak

Autor: Vida Vukoja

Staroslavenski institut

Demetrova 11

HR-10000 Zagreb

Primljen: 22. IV. 2009.

Prihvaćen: 19. V. 2009.